

Zločin koji je prestravio Dubrovčane

Orsula to je visoka stijena iznad mora u koju je - prije izgradnje Jadranske magistrale - bila utisnuta cesta, izlaz iz grada Dubrovnika prema Konavlima i Boki. Daksa je pak na zapadnoj, suprotnoj strani Dubrovnika, otočić izgledom sličan bumerangu, s bujnom vegetacijom Lokruma zatvara zapravo luku Gruž na izlazu iz zaljeva Rijeka Dubrovačka.

Partizanske »jedinice« ušle su u Dubrovnik 18. listopada 1944. godine, a već dan poslije na Orsuli je pobijena skupina Konavljana, mladića između devetnaest i dvadeset i dvije godine - u ustaškim uniformama.

Jedini preživjeli danas kaže: »Bili smo mladi i naivni, a negdje se moralo - ili u domobrane u Bosnu, ili u partizane u Crnu Goru ili tu na Gruđu, gdje smo imali kao neke vježbe.«

Izabrali su da budu najbliže rodnom domu, a i domoljubno je osjećanje - i još i uz tadašnju promičbu - svakako bilo zadovoljeno. Na mlađanim seljačićima, čija su sela do pada Italije bila »talijanska«, jer su bila prepuštena Mussoliniju, i koje su učili da su Talijani, novodobivene se uniforme nisu tako reći stigle ni uprljati.

Brutalno su i bez ikakva suđenja pobijeni i pobacani u more s Orsule. Taj zločin je donedavno bio posve nepoznat.

Na Daksi je pak, 25. i 26. listopada 1944. noću smaknuto nekoliko desetaka Dubrovčana: najviše Hrvata, uglavnom intelektualaca i svećenika, ali i nekoliko Srba, Židova... svi s naljepnicom »narodnih neprijatelja«.

Taj je zločin bio javno obznanjen nenadano izlijepljenim plakatom po Dubrovniku s potpisom »Narodni sud«. Suda nikakva, međutim, nije bilo. Odluka o smaknuću donesena je u tadašnjemu vodstvu Komunističke partije za Dalmaciju i Dubrovnik.

Ovaj tekst je kronika nastanka dokumentarnoga filma Hrvatske televizije o partizanskim zločinima na Orsuli i Daksi 1944. godine, a koji je 1998. prikazan / Riječ je o zločinima koji zapravo prethode Križnim putovima i Bleiburgu

Pogled na Dubrovnik: O zločinu na Daksi šutjelo se desetljećima

Taj je zločin prestravio Dubrovčane, zavladao je strah - muk o Daksi! To je stvorilo i omrazu na partizane uopće. No, ti zločini nisu jedini. Izgledom djevičanska Daksa krije i druge grobove, a ima ih, masovnih, i drugdje u blizini Dubrovnika, osobito na Korčuli.

O oba zločina u Dubrovniku se javno progovorilo tek s uspostavom demokratskog sustava i samostalne Republike Hrvatske.

Ovaj tekst je kronika nastanka dokumentarnoga filma Hrvatske televi-

zije o tome, koji je 1998. prikazan, a o zločinima, koji zapravo prethode Križnim putovima i Bleiburgu, govore, osim jedinoga preživjelog, još i djeca žrtava, o strahu i pljački imovine, te neki javni djelatnici, istraživači ovih zbivanja.

Znakoviti detalji

Scenaristički i redateljski pristup tražio je stenogram, no vizualni je diskurs zahtijevao kraćenja. Ovdje je moguće zabilježiti više tamo neiskazanih zapažanja i tvrdnja, kao i neke znakovite detalje tijekom priprema i snimanja, te apostrofirati i vjerojatno najmasovnijiu, ali i najanomimnijiu masovnu grobnicu u Podgracima Gornjim na Kozari t9, na 20. lipnja 1945., o kojoj također postoji tv-dokumentarac HRT-a, ali - bunkerriran.

Autor se ovom temom pozabavio slučajno, u nastojanju da se ni jedan i ničiji zločin ne zataji, a osobito da se ne ponovi.

Nisam povjesnik, nego književnik i književni znanstvenik o suvremenoj hrvatskoj književnosti, međutim ovo što kanim napisati je iz iskustva - filmskog redatelja, što je moje drugo, ne i usputno zanimanje.

To ističem stoga da se od mene ne očekuje ni povijesna analiza ni povijesna studija ni povijesni pristup uopće: kanim naprosto - iznijeti jedno redateljsko iskustvo o Orsuli i Daksi, kada sam o tome, 1997., snimao dokumentarni film (bolje reći - feuilleton) za Dokumentarno-feljtonistički program Hrvatske radiotelevizije, kao scenarist i redatelj.

Netko je predložio temu o Daksi spomenutom dokumentarnom televizijskom programu i za to je, ne znam kako, dočula štovana gospođa i izvanredna pjevačica i glumica Lukrecija Brešković, inače moja kolegica iz dubrovačke gimnazije, prvakinja zagrebačkoga kazališta Komedi-ja.

Nazvala me (ili susrela?) i izrazila sumnju da će ta osoba to profesionalno i dobro napraviti (nije profesionalni redatelj, kao ni većina njih na HRV-u), a osim toga »ne bi voljela da ta osoba uopće uzima u usta« njena »pokojnoga oca«.

Zamolila me da ja predložim tu temu i televizijski ju obradim, da će me u tome podržati (nas dvoje smo

inače suosnivači Fonda »Sveti Vlaho« za spas Dubrovnika).

Obratio sam se gospodinu Miroslavu Mikuljanu, koji je u međuvremenu postao urednik televizijskog dokumentarnog programa, i prenio mu iskreno moj razgovor s gospođom Brešković: prihvatio je, ali - potrajalo je ipak više od godine dana, uza česta podsjećanja - dok se u lipnju 1997., kada je godišnjica pogibije, snimanje ipak nije obavilo.

Dakse kao da nije bilo

Ne znam, ali mislim da je inače dobronamjerni i tolerantni Mikuljan i sam - čekao pogodan trenutak da snimanju dade »zeleno svjetlo«. Nije, mislim, išlo bez stanovitih zapreka i

Partizanska vojska je u listopadu 1944. godine zločinački, izvan ratnih operacija, bez ikakva suđenja i utvrđivanja krivice, smaknula kod Dubrovnika nekoliko desetaka građana.

O tome zločinu riječ je u podlisku Stijepa Mijovića Kočana »Orsula i Daksa - početak Bleiburga, kronika i zapisci jednoga dokumentarca«, a koji Vjesnik od danas počinje objavljivati. Taj zločin bio je pokriven velom šutnje u nas sve do uspostave suverene hrvatske države.

U ovome podlisku ti tragični događaji prikazuju se na dosad u našoj historiografiji nepoznat žanrovski način - u obliku kroničkih zapisa o nastanku jednoga dokumentarnoga filma. U podlisku se nižu iskazi živih svjedoka tih događaja, djece ubijenih i istraživača te dokumenti, pručeni autorovim zapažanjima, s mnoštvom asocijacija, napomena i pojedinosti u feljtonističkom slobodnom stilu.

Takvim pristupom dan je stanovit

presjek stanja svijesti i dvije slike Hrvatske, one iz 1944. i ove sadašnje iz devedesetih godina. Ta zločinačka ubojstva izazvala su strah i šutnju, a taj strah kod nekih se osjećao i kad je pripreman dokumentarni film.

Autor ovoga podliska Stijepo Mijović Kočan je književnik, novinar, profesor, znanstvenik, filmski redatelj i scenarist. Rođen je 1940. u selu Đuriniće, Konavle, na samoj granici prema Boki. Diplomirao je u Zagrebu hrvatski jezik i književnost te komparativnu književnost, doktor je književnosti. Sada predaje teoriju novinarskih vrsta na studiju novinarstva u Zagrebu.

Objavio je petnaestak knjiga pjesama, okušao se u svim književnim vrstama osim romana. Sastavio je devedesetih godina antologiju hrvatskoga pjesništva »Skupljena baština«, zapaženu i po tome što je u njoj obuhvaćena i hrvatska poezija iz iseljeništa. Na televiziji je objavio pedesetak dokumentaraca i feljtona.

ORSULA I DAKSA - POČETAK BLEIBURGA

Kronika i zapisci
jednog dokumentarca

Piše: Stijepo Mijović Kočan 1

zastoja, no - ovo su ipak samo moje pretpostavke! (Koga je zmija grizla, i gušterice se boji!)

Snimalo se polusatnu emisiju, ali, budući da sam temeljitije ustrojio snimljeno i jer sam imao i previše dobrog materijala, Mikuljan je, ne bez vlastita rizika, pristao da se sve proširi na pedeset minuta, ali - to je onda moralo značiti manje povoljan termin emitiranja; tako je i bilo.

»Daksa - otok bumerang« prikazan je na Prvome programu HRT-a 14. veljače 1998. godine oko pola deset na večer.

Cijelo vrijeme svoga boravka u Dubrovniku, a to su »lude godine«, od petnaeste do devetnaeste, pamtim samo da se na riječ »Daksa« svatko živ uklanjao.

I kad bi netko slučajno rekao: »Prošli smo barkom pokraj Dakse«, jer to je otočić na ulazu u Grušku luku, pored kojega svakidašnje prolaze brodovi i brodice koji ulaze u luku ili izlaze iz nje - pa je nemoguće proći bilo kuda drugdje - i to je bilo sumnjivo, to jest - pametnije ne reći: svi bi odmah zašutjeli ili prenijeli razgovor na što drugo!

Dakse - naprosto kao da nije bilo. Nije ju bilo pametno niti izgovoriti! Kao da je nestala! Ni u Krležinoj Općoj enciklopediji je - nema! Ona se naprosto nastojala izbrisati iz memorije naše, moje - socijalističke generacije!

(Nastavlja se)

"VJESNIK" 1999 GOD
STUJENI

Zloduh Dakse i danas se šulja

Znali smo ipak da su na Daksi - »partizani pobili nevinu čeljad«. To je rečenica koja sam osobno čuo, od svoje gazdarice dok sam bio gimnazijalac, jer je tamo ubijen bio i njezin brat, svećenik Mato Dobud, a ona se, cijeli život sinjorina, nikada sinjora, gospođa - izdržavala uz nas dake kojima je iznajmljivala dvije sobe - živeti oskudno, kao i mi.

Ja ovdje mogu štovanim čitateljima samo prenijeti što mi je tko u mikrofon kazao od onih koje sam intervjuirao za svoj, uvjetno rečeno, tv film »Daksa - otok bumerang«.

Naslov je Kikin (Lukrecijin!): i oblikom je Daksa kao bumerang, a to je i metafora - kao bumerang se zločin vratio ravno u čelo onima koji su ga počinili, mrlja je i na njihovoj savjesti, ako ju imaju, u što je ovdje posumnjati. Ona je »račun bez pokrivača« ideje ili ideologije da se naprosto pobiju svi »narodni neprijatelji«. A, tko su oni? Svi koji se nisu slagali s onima koji su tada došli na vlast, najkraće rečeno!

Idemo ovdje postupno u otkrivanje priče o Daksi. Prije valja napomenuti dva razgovora koja sam obavio - prije snimanja.

Nešto prije, slučajno se tako dogodilo, Župni ured u Dubrovniku, uz pomoć Županije, upriličio je predstavljanje moje knjige »Prevlaka, čaćina tamburica«.

Nakon predstavljanja knjige u crkvi Gospe od Rozarija u Širokoj ulici, gdje je i Držić muzicirao za mise, a to je bilo otvaranje ovoga prostora za javne priredbe, tijekom večere mi je jedan dubrovački kolega i vrlo ugledni hrvatski intelektualac rekao:

»Snimaj radije Sejše! Kloni se Dakse! Ni u zemlji im se kosti ne mogu pomiriti! Ne kreći u to - smrdi i danas!«

Rekao mi je to dobronamjerno i svakako s velikim iskustvom jer stalno živi u Dubrovniku (ne kazujem ime jer ga

Ugledni hrvatski intelektualac rekao mi je: »Snimaj radije Sejše! Kloni se Dakse! Ni u zemlji im se kosti ne mogu pomiriti! Ne kreći u to«/Svjetioničareva kći: Noću su se čuli - krikovi/ Ona misli da su noću jaukale - duše pobijenih

Zemljovid Dubrovnika i okolice: Otočić Daksa ispred je Rijeka Dubrovačke

nisam pitao smijem li, a bio je to privatni razgovor, nakon što sam najavio da se uskoro ponovno spremam doći u Grad).

Daksa je, znači, u mnogočemu i danas u Dubrovniku radije prešućivana.

Svjetioničareva kći

Drugi je razgovor još zanimljiviji. Naime, budući da sam ne samo predavač teorije novinarskih žanrova studentima, nego i, silom prilika, praktičan u novinarstvu u sva tri medija - došao sam, istraživačkim postupkom tijekom onih priprema do (jedne od) kćeri svjetioničara koji je u vrijeme egzekucija bio na Daksi. To jest - nije bio: za

vrijeme egzekucije su svu obitelj sklonili u Gruž.

Žena priča (privatno, opet na jednoj večeri u mom »aranžmanu«!) kako je to bilo: nenadano, bez najave, naprosto su došli udbaši, iako je to tada još bila naprosto partizanska operativa, pokupili ih sve, cijelu obitelj, i prebacili s otoka na kopno.

Ona je tada bila djevojčica, sjeća se toga privremenog prisilnog smještaja u neke skromne prostorije koji je trajao nekoliko dana. I kasnije su ih u nekoliko navrata uklanjali s otoka.

Konačno, nakon nekog su vremena svi odselili. Ona kaže - nisu više mogli izdržati. Noću su se čuli - krikovi. Otok

je malen, obrastao borovom šumom i makijom, a svjetioničareva je kuća uza svjetionik na sjevernom dijelu otočića, dok su egzekucije obavljene na južnom dijelu, u dvorištu bivšega samostana. No, razdaljina je mala, stotinjak metara.

Ti krikovi noću, prije i pucnjevi, valjda neke pojedinačne egzekucije, nisu se više dali izdržati. Ona misli da su noću jaukale - duše pobijenih! Ili su, znajući što se zapravo dogodilo, svjetioničar i njegova obitelj u snomoricama - sanjali krikove, premda oni sami nisu ni za što mogli biti krivci.

Žena priča i to kako je, igrajući se, na inače rajski lijepom otoku trčkarajući njime, kao peto-šestogodišnja curica, naišla na svjež humak i na ljudsku ruku koja je virila iz zemlje. Trajavo su pokopali nesretnike.

Prestrašila se, potrčala mami. Znači, svud je po otoku bilo grobova, ne samo u predvorju crkve, gdje je masovna grobnica.

Dogovorili smo se bili te večeri da će sve to što zna - reći i pred kamerom, a ja sam se poradovao da će imati pravi dokumentarni materijal, autentičnog svjedoka zločina. Međutim, već sutradan je ta žena javila da nipošto neće javno govoriti.

Iz privatnih sam izvora čuo ovu rečenicu: »Ne vjerujem ja suviše u ovu klimavu državu, tko zna tko bi sutra mogao doći na vlast... Bolje mi je da šutim! A što ako mi netko telefonom kaže - što si ti ono o Daksi prdoklačila? Pa da i mene pojede noć! Hoću svoj mir.«

Je li doista tako rekla - ne znam, ali tako sam čuo i vjerujem, znajući ovdašnji mentalitet, da je nešto slično ili baš tako doista i kazala. U svemu, odustala je od snimanja, a ja sam se morao snalaziti drugačije!

Zloduh Dakse i danas se šulja Dubrovnikom, nekima ne da mirno spavati, neki ga se naprosto boje. Kasnije mi

je gospodar Joško Radica potvrdio da ni jedno od djece ondašnjega svjetioničara koji su danas živi - ni za živu glavu ne želi ništa reći o onome što znaju; ni njemu nisu ni riječi kazali: ono što sam ja čuo za one inače posve privatne večere - valjda je jedino što se od njih doznalo!?

Moja je pretpostavka da su ih svojedobno toliko prestrašili prijetnjama da moraju šutjeti o svemu što znaju - da taj strah i danas traje.

Idiličan i stravičan

Prigoda je ukratko opisati Daksu, doista sličnu bumerangu: na sjeveru je malo пристаниште, odmah do njega ladanjska vila navodno obitelj Učević, posve zapuštena, devastirana, ograđena, da joj nema pristupa. Ipak, može se ući: osim prekrasne prostrane terase tu je niz soba i drugih prostorija, a kroz polomljene se prostore vidi da se tu nekada davno živjelo.

Odmah blizu je svjetionik i dom bivšeg svjetioničara: niz praznih i posve zapuštenih prostorija, oljuštenih zidova. Sve to skupa djeluje stravično. Svjetioničara danas nema, svjetionik je osuvremenjen: pali se automatski.

Na južnom dijelu otoka je bivši benediktinski, a kasnije franjevački samostan i crkva.

Crkva je posve prazna i posve opuštena: u filmu sam je iskoristio, zapalivši na podu novine i neko granje, da postignem vizualne efekte zatvorske atmosfere, snimajući u tzv. kontralihu zrake koje su se izvana probijale kroz »moj« dim i prozorske otvore, sada rupe u zidovima. Time sam »filao« neke izjave.

Pod krovom je, kao i obližnji samostan, jednako zapušten i opljačkan, u koji nisam niti ulazio, snimivši ga iz vana.

Južno od otočića na dvjestotinjak ili nešto više metara je obala i hoteli »Babina Kuka«. To je prije dvadesetak go-

ORSULA I DAKSA - POČETAK BLEIBURGA

Kronika i zapisi jednog dokumentarca

Piše: Stjepo Mijović Kočan 2

dina izgrađen velebni kompleks terasastih zgrada, a obala nije mnogo dalje ni za sjeverne strane: tu je, posve blizu, ulaz u Rijeku Dubrovačku. Nadomak je Gruž...

Otočić je, praktično, dio gradske vizure, od kada se grad proširio na Babin Kuk, šumoviti i prije nenastanjeni dio poluotoka Lapad. U svemu: otočić je prelijep, idiličan, ali i - stravičan.

Fra Jozo Sopta, donedavni gvardijan Samostana Mala braća u Dubrovniku, koji je prigodom snimanja ovogodišnje posjeta rodbine pobijenih u masovnoj grobnici na kojoj je sad, njihovim privatnim zalaganjem i novcem izgrađen lijep spomenik, sa svim imenima na pločama i križem, održao blagoslov, kaže da nema potvrde za to na Daksi bili benediktinci, iako postoje za to navodi, ali znanstveno nepotvrđeni. Međutim, fratri su na Daksi, što, jest potvrđeno, od 1291. godine.

Tada je Sabin Getaldić, tadašnji vlasnik otoka i dubrovački vlastelin, tvrdi fra Jozo, »oporučno ostavio fratrima crkvi i samostan«. (Ovo što ovdje citiram i sve što prenosim, iz stenograma je prema kojemu sam, izdvojivši bitno, oblikovao film!) Sam ih je i sagradio iz vlastitih sredstava.

Ipak, vjeruje se da su prije franjevaca ovdje bili neki drugi redovnici, »ali njihovi tragovi su sigurno bili izbrisani«. I crkva koju je sagradio Getaldić više ne postoji, a sadašnja je na mjestu nekadašnje.

(Nastavlja se)

Strijeljani po procjeni doušnika

Današnji je oblik crkva na Daksi dobila negdje u 14. stoljeću. Sagrađena je kao tvrđava, u obliku križa. To zbog osamljenosti i izloženosti napadima gusara s mora. U obzidi su nekadašnje puškarnice.

Ostali dio crkve i zvonik je izgrađen »oko 1370. godine«. Međutim, zadnji fratri su napustili ovo mjesto u lipnju 1806., iste one godine kada su Rusi i Crnogorci spalili ne samo Konavle, kao i 1991., blizu sedam stotina kuća, nego su opljačkali i razrušili cijeli ovaj kraj, pa i samostan na Daksi. Čuveni križ s Dakse sada se nalazi u samostanu u Pridvorju, u Konavlima.

Zašto je baš ovo mjesto izabrano za partizanski krvavi zločin u listopadu 1944., samo tjedan nakon što je partizanska vlast u Dubrovniku uspostavljena (18. 10. 1944.)?

Mjesto je već tada bilo zapušteno, zaklonjeno od radoznalaca, na otoku, bio je tu i zid pred koji ih se moglo postrojiti (zid hrama Božjega!).

»Među 190 tada smaknutih Dubrovčana, na Daksi ih je 79« - rekao je prigodom snimanja gospodin Mustač, ravnatelj Dubrovačkog arhiva.

Na tome mjestu gdje je sada spomenik, pobijena su najprije trideset i četiri, a ukupno četrdeset i četiri čovjeka. Najviše je Hrvata, najviše svećenika, jedanaest, tvrdi gosp. Mustač. No »narodni neprijatelji« su 1944. bili i neki drugi, kolaboracionisti, neki Srbi, Židovi...

Te se riječi fra Jozine potvrđuju tako da se na dvije odvojene ploče, izvan hrvatskoga grba i križa, ali u sklopu spomenika, na dvorišnom zidu, nalaze imena »ostalih narodnih neprijatelja«.

Prije nego li uđemo u genezu zločina, kroz riječi sudionika u tv filmu o Daksi, napomenimo jednu osobitost, koja je u tv dokumentu namjerno iz-

Na osnovi dojave, uličnih kvalifikacija, tzv. »slobodnih procjena« ili zaključaka doušnika i povjerenika »nove vlasti« - ljudi su na Daksi postrjeljani, a da se ni na koji način nisu mogli braniti od tih - i više je nego očito - olako sročeni kvalifikacija

Pogled na Dubrovnik. Zločin se dogodio 1944. po nečijoj »slobodnoj procjeni«

bjegnuta.

Godine 1997. na obljetnicu pogibije prvi put je posjet Daksi upriličila vlast, ne sami potomci žrtava u privatnoj organizaciji, kako je bilo do tada.

No, toga je dana, 25. listopada 1997. puhala dosta jaka bura, tako da se najprije odgodio odlazak na otok - brojnih ljudi koji su se u devet sati toga jutra bili okupili na gruškome pristaništu.

Ali, ni oko jedanaest bura nije

jenjavala, kako se očekivalo, pa su vlasti - same otišle na Daksu, s dosta razloga, jer po tako jakoj buri brodeško pristaje, a postoji i opasnost da netko, osobito stariji, pri silasku s broda padne. Međutim, izvedeno je to vrlo nespretno, nekulturno i bahato.

Gliserom na Daksu

Naprosto su ti »predstavnici vlasti« pokupili vijence, strpali ih u svoje plovilo i - skupa s fra Soptom - da ima tko izreći blagoslov - odjurili na Daksu, ostavivši sve ostale na obali, bez ikakva objašnjenja ili isprike, nenajavljeno i iznenada ne dopustivši službenom, »dnevničarskom« snimatelju HRT-a ni meni ulazak na tu brodicu.

Sva sreća, imao sam iznajmljen gliser Hrvatske vojske kojim sam ih - sustigao i ipak snimio kako polažu vijence na spomenik!

Kad su oni već obavili taj posao, a dok je fra Sopta još sa mnom bio na otoku i snimao razgovor čije sam dijelove netom iznio - pristigli su i neki ozlojeđeni potomci žrtava da se pomole na grobovima svojih najmilijih, među njima i predstavnica saborske Komisije za žrtve rata i poraća, s vijencem Hrvatskoga državnog sabora. (Ni nju nisu pustili na onu brodicu, vladala je gradom oporba - »seljaci«.)

Držao sam, međutim, neprimjerenim i suvišnim opterećivati svoje ionako ograničeno vrijeme tv termina tim očito nespretnim i nepotrebnim incidentom, o kojemu je inače dnev-

ni i tjedni tisak pisao, tako da se u filmu, osim za one koji su mu bili sudionici, ne vidi da fra Sopta dvaput blagoslivlje spomenik i dvaput izgovara molitvu: jednom samo za vlast, a onda samo za obitelji, vlast je odmah otišla.

No, nije to bila jedina zapreka u snimanju: ni obećani helikopter, koji je trebao stići iz Splita, ni vojni ni policijski, nismo uspjeli dobiti, a redateljska je zamisao bila - vidjeti izgled »bumeranga«, toga otočića iz zraka, pa je organizator HRT-a, u zadnji trenutak, da snimanje ne propadne, uspio nabaviti, a Televizija platiti ne preskupo - privatni aviončić koji je stigao s Lošinja! Iz njega smo snimili i Dubrovnik i Orsulu.

U svemu, premda su snimali profes-

sionalci i za profesionalnu kuću, da bi se posao priveo kraju - bilo je nužno dosta amaterske dosjetljivosti, samoodricanja, stresova.

Prilikom pripreme, a i prije, znao sam da Joško Radica, dubrovački pravnik i znanstvenik, inače brat mog također školskoga kolege Ive Radice, piše knjigu o Daksi. On, međutim, ne piše knjigu samo o Daksi nego i o stradanjima Dubrovčana, Župljana, Konavljana, Primoraca, Pelješčana... dakle ljudi dubrovačkoga kraja, ne samo o Daksi, stratišta je bilo više.

S područja bivše općine Dubrovnik ukupno je pobijenih oko šest stotina i pedeset ljudi, uglavnom - nakon rata, to jest »poslije oslobođenja«. Najveće je stratište Vranjina, jama na Korčuli, a ne Daksa, ali stratišta su i Slano i Boninovo i Gospino Polje.

Popis strijeljanih

Uz pomoć Lukrinu (i tako zovemo Lukreciju Brešković) razgovarali smo pred kamerom inače doista vrnog snimatelja Ivica Meteša, na terasi hotela »Argentina« i Radica je zapravo središnja figura cijele priče.

Stoga sam ga redateljski i postavio pred Grad, koji je cijelo vrijeme u pozadini njegove figure! Onaj i onakav Dubrovnik kakav je znan s balne turističke razglednice ovdje je - u kontrapunktiranim umetcima - predstavljen sasvim neturistički, s obiljem mučnih snimka koje su interpolirane u priču.

A snimljene su u Dubrovačkom arhivu i odnose se na vrijeme zbivanja na Daksi, iako ne i doslovce na nju ili Orsulu: svi su ti zločini tamo izvedeni bez ikakva traga, osobito vizualnoga. A u vizualnome sam mediju.

Vizualnih dokaza, fotografija i sličnog materijala, nikakva nema, osim popisa koje su ondašnje vlasti načini-

Spomenik Hrvatima i drugima

Na Daksi su pored središnje ploče i dvije ploče sa strane. Zašto je to tako, pitao sam fra Josipa Soptu.

»To je zato«, odgovorio je, »jer smo željeli podignuti spomenik svim žrtvama, bez obzira na njihovu vjeru i njihovu nacionalnost. Ali smo također željeli onomu najvećem broju žrtava podignuti obilježje zbog kojeg su i stradali - zbog svoje vjere i svoje odanosti hrvatskomu narodu. Za njih je podignuta ploča s hrvatskim grbom i križ.

Međutim, i drugi ljudi, koji nisu Hrvati, pa ni katolici, a koji su ovdje poginuli, zajedno s ostalima, zaslužili su spomen i mi smo, iz pijeteta i prema njihovoj žrtvi, označili na posebnim pločama i njihova imena. Jer pred smrću smo svi jednaki!«

ORSULA I DAKSA -
POČETAK
BLEIBURGA

Kronika i zapisi
jednog dokumentarca

Piše: Stjepo Mijović Kočan 3

le u manuskriptu i koji je dostupan. To je neka vrsta knjigovodstvene knjige. Tamo se, uz ime i prezime, narodnost, zanimanje... u zadnjoj rubrici navodi »strijeljan«.

Prije toga je rubrika u kojoj je kvalifikacija »zločina ustaša«, »ustaški doušnik«, »suradnik neprijatelja«, »simpatizer« ili slično i to je - ujedno i optužba i osuda. Jedino to prethodi onomu »strijeljan«.

Pisala je, prema rukopisu, ženska ruka, a tko je diktirao - nije navedeno. No, u svakome slučaju - to je bio sav sud: na osnovi dojave, uličnih kvalifikacija, tzv. »slobodnih procjena« ili zaključaka doušnika i povjerenika »nove vlasti« - ljudi su na Daksi postrjeljani, a da se ni na koji način nisu mogli braniti od tih - i više je nego očito - olako sročeni kvalifikacija.

Jasno je i to da su karakterizacija odnosno optužbe kao, primjerice, »ustaša« ili »ustaša jamar« (onaj koji kolje ljude i baca ih u jama!) - posve samovoljne često ako ne i uvijek izmišljene i da se odnose na ljude koji - nikada ni nisu izišli iz Grada, a nekmoli da bi bili koljači nad nekakvim jamama.

Taj popis, dakle, i onaj oglas - jedini su vidljivi dokazi zločina! I ulegnuto tlo na samoj Daksi, desetak petnaest četvornih metara ograđeno tankim zidom ispred spomenika - unutra su pobijeni nesretnici.

(Nastavlja se)

PODLISTAK

Razgovor o strijeljanima na Daksi s Irvom Radicom počinje pitanjem o pismu Ante Jurjevića Baje. Iz toga pisma navodim - »bilo kako bilo ubiti se mora«. Stravično zvuči taj izričaj » bilo kako bilo«!

Dao sam fotokopirati samo jednu od njegove dvije gusto rukom pisane stranice, gotovo pučkoškolskog rukopisa, ali ispisanog, gustih redaka s malim proredom: na kraju je jedva ostalo malo prostora za ipak jasan potpis - »Baja«. Samo to, konspirativno, ne i puno ime Ante Jurjevića. Ali ga je Jurjević Baja napisao - vlastoručno, imao sam u ruci original.

Evo, doslovce nekoliko rečenica u čijem je kontekstu ta odlučujuća sintagma »ubiti ih se mora«:

»Isto tako bi se trebalo poslat neke ljude iz NOO da dođu uzet neke stvari (riječ je nejasna, možda »važne«?, op. aut.) za pisanje itd ja o svemu tome i pored najbolje volje ne mogu voditi računa jer nemam vremena.

Što se tiče narodnih neprijatelja do sada ih je otpremljeno što ovamo što onamo oko 60 među njima 8 popova odnosno fratara pored svega toga mnogi se kriju i ne može ih se otkrit a sad će bit i teže obzirom na saveznike koji će ih štitit jedino tu može iskusni ljudi i vojnici mi smo nakon streljanja objavili plakatom ali dosad ne sve samo tek sutra izlazi jedan dio u javnost a potpisali smo sud komande područja jer drugoga nismo imali o ovome svemu dajte vaše mišljenje bilo kako bilo ubit ih se mora a za ove koje se kriju treba će učinit sve da ih se uhvati jer to su (riječ nejasna, op. aut.).

Narod je prilično na samu situaciju zadovoljan samo ne znam što će bit nakon ovih streljanja jer se već narod za njih interesuje i pita kad će taj narodni sud djelovat.

Reakcija počima da se osvještuje, i to vidiš kako se ujedinjuje H.S.S. i to sad na bazi protiv tobože srba uglavnom ti ovako reću to i to ti je učinio onaj iz Lju-

U pismu koje je potpisao »Baja« vidi se kako su uhitili i pogubili »narodne neprijatelje« u Dubrovniku/ Baja i društvo su »potpisali sud«, dakle preuzeli su ulogu i sudaca i likvidatora nesuđenih i neosuđenih ljudi/ Nije jasno za naredbu »ubiti ih se mora« prenosi li Baja nečiju odluku »odozgo« ili sam zaključuje

Spomen obilježje na stijeni Orsuli: Vrijenci u sjećanje za ubijene

buškog to govore najviše iz razloga da bi ocrnili u očima naroda Hercegovačke jedinice ali sve ovo za sada ne predstavlja ništa jer (riječ nejasna, op. aut.) ne dolaze do izražaja a drugo nastoje da se prikažu kao veliki pristaše N.O.B. i svi bi želili u J.N.O.F. i (nejasna riječ, op. aut.) će se izvjesne koristit.

bio sam na jednom sastanku sa njima skupa sa (ime nejasno, možda »Pavom Krzan«, op. aut.) i razgovarali o svemu i svačemu i mogli konstatirat jedino da su oni Dubrovački gospari (nejasno, možda »slaba«, op. aut.) mozga i misle da će sa svojim ulizivanjem svakome

Baja: »Ubiti ih se mora«

tuacija Mjesni odbor JNOF i tek onda vršimo izbore za N.O.O. a za skoj smo uredili da jedan član okružnog S Kaja preuzme dužnost sekretara M.K. skoja a isto da ostane član Okružnog komiteta S.Kaja kao i Lovre Kurir da uzme dužnost sekretara M.K. a isto da ostane član O.K.

ovo sve je pokus a ne garancija da ćemo uspjet uspostaviti organizaciju.

Uputit će mo vam neke HSS po Viliu (Eteroviću?, op. aut.) on će vas upoznat sa svim koje možemo uapsit ako treba i poslat na Vis ali tu moramo biti oprezniji jer nisu kompromitovani kao saradnici okupatora ovdje se nalazi i Ivo Čulić (? op. aut.) iz Splita kao i Mladinica (? op. aut.) iz Brača.

Ovde postoji komanda Mjesta ali postavljena i od divizije (? op. aut.) privremeno radi toga trebalo bi tražit iz XX Div. jednog dubrovčana za komandanta i to Matu Bazdana Komandanta bataljona ili Jakelić Ivicu adjutanta pri XX Diviziji primite pozdrav Baja.»

Ovdje je završni dio pisma. Sve su gramatičke, pravopisne, sintaksne i druge pogreške ostavljene, sve bi to moglo biti vrlo zahvalno za psiho-sociološku analizu.

Međutim, iz toga njegova pisanja je jasno:

1. Da je pismo sročeno na brzinu, bez mnogo razmišljanja i u previranju neposredno nakon ulaska partizana u Dubrovnik.

2. Da su pohvatani i pobijeni svi za koje se držalo da su »narodni neprijatelji« (pri tome se o njima odlučuje voluntaristički i na osnovi dojava i kvalifikacija koje ne moraju uvijek biti provjerene!).

3. Da je među narodnim neprijateljima najviše popova i fratara, sugovornik Mustać govori o jedanaest, iako ih Baja ovdje navodi samo osam, ali strijeljanja su još u tijeku!

4. Da i dalje traje lov na ljude, »naro-

dne neprijatelje«, ali da ih partizani nastoje pohvatati i likvidirati prije nego se u to moguće upletu saveznici: lako je zaključiti da mnogi nisu krivi i da bi ih saveznici štitili ne kao zločince, nego kao pripadnike drugačijega mišljenja, a suradnju s neprijateljem ili zločine, za što su svi optuženi - trebalo bi im tek dokazati.

5. Da su strijeljanja već obavljena, a da je javnost o tome tek naknadno obaviještena, i to samo o jednom dijelu egzekucija.

6. Da su Baja i društvo »potpisali sud«, dakle preuzeli ulogu i sudaca i likvidatora nesuđenih i neosuđenih ljudi - osim što su bili okarakterizirani kao »narodni neprijatelji«, bez zakonske ili ikakve provjere.

I on je potpisao

7. U samoj sintagmi »ubiti ih se mora« jasno je da je to naredba, te da se provesti mora bez obzira na okolnosti: nedovoljno je jasno prenosi li Baja nečiju odluku »odozgo« ili »ubiti ih se mora« - sam zaključuje!?

8. U svakom slučaju - i više je nego jasno da je on, dakle Ante Jurjević Baja, jedan od organizatora masovnoga strijeljanja na Daksi; »potpisali smo sud«, znači - i on je to potpisao!

9. Masovnih je strijeljanja kasnije bilo i drugdje, međutim Bajino »sutra izlazi jedan dio u javnost« (znači - dio već strijeljanih) ne može se odnositi na bilo što drugo nego na Daksu, na tamošnje egzekucije jer su jedino one »izišle u javnost« na onome »difamnom plakatu«, kako ga naziva Kačić.

10. Da Baja i sumišljenici mu - svjesno varaju i obmanjuju javnost - ljudi se zanimaju »kad će taj narodni sud djelovati«, a oni su već »djelovali«, pobili ljude i »potpisali sud«.

11. Da u Dubrovniku postoji spoznaja o tome što rade hercegovačke partizanske brigade, ali se svaka slobodna mi-

ORSULA I DAKSA - POČETAK BLEIBURGA

Kronika i zapisci jednog dokumentarca

Piše: Stjepo Mijović Kočan 4

sao ili kritika kod Baje tretira kao »reakcija«. (Ta riječ tada i kasnije znači isto što i »narodni neprijatelj«!)

12. Da ima ljudi koji se nastoje dodvoriti novoj vlasti, ali isto tako da im ona malo vjeruje te da kod pisca pisma postoji jasno iskazan animozitet prema Dubrovčanima.

13. Da je nova vlast stanovito paranoična, boji se organiziranog otpora, da će »pokušat da se (...) aktiviraju protiv nas«.

14. Da nitko ne poznaje »najosnovnije iz Naše borbe« i da će im to poznavanje biti nametnuto silom.

15. Da je dosta nevolja s uspostavom nove vlasti, da ni sami ne znaju što bi i kako bi, nego da improviziraju, koncentriraju vlast u što manje ruka da bude sigurnija.

16. Da sve pripadnike Hrvatske seljačke stranke, bez obzira na to što su samo politička stranka, nastoje također pohvatati i likvidirati ili posve politički neutralizirati, iako je Baja svjestan da ništa nisu krivi, zato i piše »stoga moramo bit oprezniji«, »nisu kompromitovani«, ali - sve im to ne pomaže da ih se makne!

17. Baja spominje neka imena, a osobito dvojicu koje predlaže da, kao Dubrovčani, preuzmu u građu vojno rukovodstvo. Međutim, znamo da se to nikada nije dogodilo i da je u partizanskim redovima prevladao u njih infiltriran i dobro kamufliran četnički »rukovodeći kadar« kao partizanski.

(Nastavlja se)

PODLISTAK

Razgovor s Ivom Radicom počeo je od Bajina pisma. Ovdje se, međutim, može navesti i ono što je rečeno, a u prikazani dokumentarac nije moglo stati: tako ćemo i napraviti, ne prepričavajući ipak sve, nego samo bitno iz razgovora pred kamerom.

Očito je, kaže Radica, da se moralo likvidirati sve osobe za koje tadašnja Komunistička partija smatra da su »protivnici njezina pristupa«. Pa čak i antifašističkoj borbi i u općoj koncepciji hrvatske države.

Radica kaže da Bajino pismo govori najjasnije o metodama, jer da nije bilo tako kako je bilo, »onda bi se govorilo eventualno o istini, suđenju«.

Ivo Radica je uvjeren da se odluka o likvidaciji na Daksi temeljila na informacijama koje je komunističko partizansko rukovodstvo dobivalo od svojih obavještajaca, špijuna, a tu je bilo – svašta.

Tada se Partija, to jest komunistička ideologija, posve nametnula hrvatskomu antifašističkomu pokretu, iako u početcima nipošto nije bilo tako; većina hrvatskih partizana jesu bili antifašisti, ali ponajprije su bili antikaradževićevci i antivelikosrbi, no ne i komunisti.

Komunistička, a poslije i srpska manjina u tome pokretu se, sva je prilika, sve više nametala kao rukovodeća! To je potpomognuto iz strateških razloga (pridobivanje Srba za partizanski pokret) – i sa sama vrha, od Tita.

»U dokumentima koji su pronađeni i koji se mogu analizirati, vidljivo je da je bilo čitav niz djelomičnih i potpunih lista osoba za koje se smatralo da su protivnici narodnooslobodilačke borbe. (...)»

Postoje izvještaji, u to vrijeme takozvanih pokrajinskih obavještajnih centara NOB-a. Zatim izvještaji pojedinih partijskih radnika, upravo članova Okružnog komiteta Komunističke partije Hrvatske za Dubrovnik gdje su

Koliko su pogubljenja na Daksi zločin boljševizma, a koliko su protuhrvatski zločin?/Zašto je ubijen fra Marijan Blažić, glasoviti dubrovački propovjednik, kojemu su slali na misu radi političke izgradnje – skojevce?

izričito spominjane osobe za koje se tvrdilo da su protivnici narodnooslobodilačke borbe i jasno – protivnici koje treba likvidirati (...)

Te informacije odnosile su se i na četnički orijentirane osobe, zatim nekoliko ljudi koji su bili profašistički, odnosno fašistički orijentirani. A na jednome mjestu se govori čak o osobama koje su radile za Gestapo. Međutim, ni za jedne ni za druge ni za treće nisu bili određeni konkretni razlozi zbog kojih se njih spominje.

Očito je: u ime antifašizma – likvidiralo se sve koji bi mogli zasmetati.

Antihrvatski pristup

Pitanje je glasilo: »Do koje se mjere može smatrati da je to zločin boljševizma, a do koje da je to ipak antihrvatski zločin, budući da je najveći broj stradalnika hrvatske nacionalnosti, te da

Tko se za što borio

Je li Baja (Ante Jurjević) bio samo najvini hrvatski naturščik koji usuprot zločinima za koje je, jasno je, odgovoran, nije shvatio da sve više postaje objekt za etničko čišćenje vlastita naroda, istrebljujući svoje sunarodnjake na ideološkoj osnovi?

Je li i on samo jedan od primjera za kasniji često prepričavani vic partizanskoga generala Ivana Šibla: »Mi smo se tukli protiv fašizma, a oni protiv naš?«

su u najvećemu broju intelektualci, odnosno svećenici?«

Ivo Radica na to moje pitanje između ostaloga odgovara da se »ako uzmemo svećenike, posebno franjevce, može govoriti u prilog tomu da je riječ o antihrvatskom pristupu.

Među svećenicima je bilo duhovnika koji su odgajali mladež u katoličkom duhu, a sasvim sigurno bilo je i onih koji su odgajali u domoljublju prema Hrvatskoj, pa čak možemo reći i u odgoju i uvjerenju da je samostalna hrvatska država jedini način da se hrvatski narod sačuva na ovoj vjetrometini (...)

Razumljivo je da su primjedbe koje su nositelji NOB-a stavljali na račun upravo tih svećenika govorile u smislu njihova profašističkog raspoloženja i orijentacije. Međutim, poznavaoći priliku u Dubrovniku mogu potvrditi da je to sve samo ne – istina!

Takav je primjer fra Marijana Blažića, poznatog propovjednika, koji je bio na udaru svih koje je kritizirao i napadao, a napadao je sve one koji su na bilo koji način činili zlo stanovništvu. Prema tome, on je ideološki bio protivnik totalitarnih režima i to je jasno i nedvosmisleno iskazivao.

Radica, dalje, kaže da bi optuživati oca Blažića za profašizam bilo izrugivanje, tim više jer su »u ono vrijeme članovi SKOJ-a isticali da su bili upućivani na njegove propovijedi te da je zbog svojih stavova dobivao različita prijeteća pisma s raznih strana, i od Talijana (musolinijevaca) i od Gestapoa (...). Sasvim sigurno je bio kritiziran njegov način mišljenja i kritiziranja nasilnih metoda vladanja. I zato

Uklonjeni oni koji bi smetali

Otok Daksa – staza prema stratištima

govoriti o njemu kao o nositelju nekih profašističkih ideja očit je promašaj».

Ali je sigurno, Radičino je mišljenje, da je fra Marijan Blažić bio intelektualac na stajalištima antikomunizma, već prema svojoj orijentaciji i ulozi – jer je bio svećenik.

I dr. Hrvoje Kačić, kada smo razgovarali o ovome franjevcu, ima slično mišljenje, ali drugačije kada se radi o njegovoj suradnji – s partizanima!

Kada je liječnik 29. hercegovačke brigade, doktor Korlajt, vidio taj difamni oglas o strijeljanjima obiljepljen po Dubrovniku jutro nakon strijeljanja i na njemu ima fra Marijana Blažića, pošao je zapovjedniku te, 29. hercegovačke brigade, Vladu Šegrtu, te upitao: »Zašto ste ubili njega, on je bio naš!«

Od Šegrtu je dobio odgovor: »Jest, on je bio naš, ali puno je znao pa bi vrlo

brzo – prestao biti naš!«

Dr. Kačić navodi da je fra Blažić imao etiketu »crveni fratar«. »Jer on je bio protektor da lijekovi iz apoteke Male braće budu isporučivani partizanima. A činjenica je – kad je partizanski štab bio u Jajcu – da su kuriri bili upućivani u tu ljekarnu franjevačkog samostana da preuzimaju lijekove.«

Blažić bio savjest grada

U razgovoru o Blažiću Kačić se prisjetio svojega susreta, negdje u inozemstvu, za vrijeme socijalističke Jugoslavije, s kapetanom Prošperom Franulovićem, koji ga je upitao: »A što je s Marijanom Blažićem?« »Zar ne znate što je s njim!?« »Ne znam!« »Ubili su ga na Daksi!«. »Njega ubili na Daksi? Pa tko?« »Kažem – partizani.«

Tada je, prema Kačićevu iskazu, taj kapetan Franulović ustao i začuđeno nastavio: »Njega ubili partizani? Ja sam bio skojevac. Išli smo u nautiku u Dubrovniku. Mi smo, kao skojevci, imali zadatak da slušamo njegove propovijedi, radi naše političke izgradnje!«

I sam je Kačić, kaže, slušao njegove propovijedi, i poznato je da je on, nakon što je Pavelić predao Dalmaciju Talijanima, s propovjedaonice šibao ustaški režim. (A strijeljan je kao »ustaša jamar«, dakle kao koljač ljudi – prema najgoroj kvalifikaciji! Tako je zabilježeno u onoj evidenciji o egzekucijama »narodne vlasti!«)

Šibao je i Pavelića izravno. A inače je bio rječit, poznati retorik. Njega su držali za savjest grada. Govorio je o svim negativnostima koje bi se pojavile, uvijek i za vrijeme monarhističke vlasti. A, eto, kako je na kraju završio taj, kako ga predstavljaju, iskrenik i pravednik i pomagač svima u nevolji.

O patru Blažiću je govorio i mr. Ivan Mustać, ravnatelj Povijesnoga arhiva u Dubrovniku. Poznato je, bio je uvod u

ORSULA I DAKSA -
POČETAK
BLEIBURGA

Kronika i zapisci
jednog dokumentarca

Piše: Stijepo Mijović Kočan 5

moje pitanje, da je fra Blažić bio suradnik partizanskog pokreta, da je pomogao partizanima, ali je kvalifikacija ipak – »ustaša jamar«.

Može li se prema toj analogiji zaključiti da je i mnogima drugima naprosto nalijepljena etiketa ustaše, a da s ustašama nikakve veze nisu ni imali ni htjeli imati?!

»Da« – zamislio se Mustać – »što se tiče samog fra Blažića, ja mislim da je on paradigma svih c govora koji bi slijedili nakon ovoga vašega pitanja. Ja znam, iz razgovora s ljudima koji su ga vrlo dobro poznavali, da je on u jednoj propovijedi pročitao dva pisma. Jedno pismo je bilo od partizana iz šume, a drugo pismo je bilo od ustaša.

I jedni i drugi su ga optuživali, a on je onda pročitao – i jedno i drugo pismo! Zaključak je bio: 'Ja sam za čovjeka. Ja branim dostojanstvo i slobodu čovjeka, jasno – prema kršćanskim načelima.' To je bio pater Blažić.«

Upitan koliko ih je strijeljanih na Daksi bilo moguće sličnih pateru Blažiću, Mustać odgovara: »Među katoličkim svećenicima koji su ubijeni, njih jedanaest samo na Daksi, ja se usudujem tvrditi da su oni bili upravo onakvih nazora kakvih je bio i pater Blažić.

Ne znači ako je pojedini svećenik javno rekao da je on Hrvat i da je sretan što je u hrvatskoj državi, tada da je u isto vrijeme bio nacionalist, da je mrzio drugoga.«

(Nastavlja se)

Izmišljali »narodne neprijatelje«

Jedno od pitanja koje je svakako iziskivalo što određeniji odgovor je i to – koliko je među partizanskim jedinicama koje su 18. listopada 1944. bez ikakvih borba ušle u Dubrovnik bilo u partizanske uniforme preobučeni četnici.

Joško Radica odgovara ovako: »Čujte, to su činjenice koje se nalaze u dokumentaciji i literaturi NOB-a. Poznato je da je 29. hercegovačka, posebno njezina 10. brigada i 12. brigada, koje su ušle u Dubrovnik dvadesetak dana prije toga u svoj sastav primile oko osam stotina četnika, jer su četnici neposredno prije toga bili potučeni u okršajima kod Bileće.

Sama ta činjenica govori dosta o sastavu tih jedinica Narodnooslobodilačke vojske. Koliko je to igralo ulogu u obračunu sa stanovništvom na području Dubrovnika – to je sada drugo pitanje.

Moja razmišljanja idu u tom smislu da je težište bilo na stajalištu partijske organizacije, Okružnog komiteta i Oblasnog komiteta Komunističke partije Hrvatske, a da su svi oni drugi, koji su došli sa strane – 29. udarna hercegovačka divizija i partijske organizacije Hercegovine – jer je ovdje bio došao i Okružni komitet Komunističke partije Hercegovine – u isto vrijeme – sasvim sigurno nastojali da se što više ljudi eliminiira, ne ulazeći u pitanje krivnje i odgovornosti.«

Dr. Hrvoje Kačić proširuje temu na ostala povijesna razdoblja. On i zbivanja u Dubrovniku u lipnju 1944., brojna ubojstva i masovne grobnice, ne samo u korčulanskoj Vranjini, na Orsuli i na Daksi nego i druga i drugdje – drži jedinstvenim procesom velikosrpskog i četničkog posezanja na hrvatskim prostorima, ubijajući hrvatski živalj i paleći im domove i bogomolje da se tu više ne vrata, drži načinom da se »satre ideja hrvatske samostalnosti«.

»A to su iste snage, hoćemo li početi od Garašanina ili prve sjednice srpske

Daksa je nastavak postupaka koji su trebali dovesti do takozvane čiste palube/ To je slijed postupaka prema načelu »sve što nije s nama – protiv nas je«. To je bitno izraženo i u stajalištima Centralnog komiteta Komunističke partije i trebalo je to provesti

Ploča i vijenci na Orsuli u spomen na ubijene Konavljane u listopadu 1944.

vlade i Mihailovića ili Karađorđevića i cijeloga tog četničkog pokreta, pa do sadašnjih protagonista: arkanovaca, šešeljevaca... Ja tu svrstavam i one uz Miloševića i samog Miloševića.«

Na izravno pitanje, budući da su na Daksi i drugdje u Dubrovniku ljudi pobijeni na osnovi dojava – imaju li četnici svoje prste u tim dojavama, odgovara: »Tu je bio jedan spisak koji je predan

od tog četničkog predstavnika koji je bio imenovan od Mihailovića.«

Imena mu se pri razgovoru nije mogao sjetiti, ali je taj dokument postojao, kaže, popis je predan partizanskim vlastima, i sadržavao je imena onih koji su bili istaknuti za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske.

Izvlačeni iz samostana

Međutim, vodeći su dubrovački haesesovci, zapravo, svoje funkcije nastavili obavljati i za vrijeme NDH, iako je poznato da su brojne pristaše te stranke ustaše zatvarale pa i ubijale.

U Dubrovniku – međutim – brojni su od njih nastavili obavljati svoje funkcije – kao prirodan proces kada je, nakon Banovine Hrvatske, nastala – Nezavisna Država Hrvatska: i ravnatelj bolnice i ravnatelj škole i predsjednik suda...

Svi su oni, i unatoč tomu, bili denuncirani kao »narodni neprijatelji«. »Činjenica je da su izvlačili ljude i iz samostana i iz župnih dvorova i iz privatnih domova – koji su bili apsolutno neaktivni. Tko je uspio koga denuncirati – tako je to.«

Daksa je, ističe Joško Radica, ne samo tabu-tema svojega vremena i svih godina kasnije do 1991. nego i »neshvatljiv postupak«. Neshvatljiv, naravno, sa stajališta humana i demokratskog proučavanja.

»Međutim, kada se pogleda literatura koja je na raspolaganju, isprave koje se nalaze u različitim arhivima, iako ne raspoložemo onima najvažnijima, a to su vojne isprave, koje se nalaze u vojno-historijskom institutu u Beogradu, gdje su i materijali Ozne toga razdoblja

– jasno je da je Daksa nastavak postupaka koji su trebali dovesti do takozvane čiste palube (...). To je slijed postupaka prema načelu »sve što nije s nama – protiv nas je«. To je bitno izraženo i u stavovima Centralnog komiteta i trebalo je to provesti.«

Prevedeno na najobičniji svakidani iskaz – trebalo je pobiti sve što se protivilo toj »čistoj palubi«, sve koji se nisu slagali s politikom boljševičkoga jednoulja, ali i one koji se jesu slagali, ali im se – nije vjerovalo.

»Živio sam i ja i mnogi drugi u vremenu koje smo dobro osjetili u smislu jugokomunističke vlasti i terora svih mogućih vrsta. Čitali smo brojne literarne obrade događaja za vrijeme Drugoga svjetskog rata. Slušali smo o zločinima ustaša, Nijemaca, Talijana, četnika.

A nigdje nismo čitali što se, zapravo, dogodilo s protivnicima jugokomunističkog društvenog sustava, koji je formiran poslije Drugoga svjetskog rata. A ni o događajima koji su se zbili za toga rata, a mogu se pripisati jugokomunistima.«

Što se tiče pobijenih na Daksi – »osim verbalnih ocjena njihova odnosa, staja-

lišta, orijentacije koja je u prvom redu bila antikomunistička – drugih dokaza u 90 posto slučajeva za te žrtve nije bilo.«

Samo partijske odluke

Nije bilo suda, nije bilo suđenja, samo partijske odluke! Sve na osnovi – etiketa, samovoljnih tvrdnja sa stajališta koje su pojedini ljudi iskazivali. Nakon zločina na Orsuli i Daksi, Gospinu polju, Boninovu, Slanome... – uslijedio je čitav niz likvidacija na Korčuli.

Naime, 30. listopada 1944. u Dubrovnik je dovedena velika skupina zatvorenika (»čistila se paluba«!) iz različitih krajeva s dubrovačkog područja.

A prije toga su bile dovedene dvije grupe s područja Pelješca. Tek tu je praktično počelo nekakvo saslušavanje (...). Međutim – što su počinili ljudi koji su strijeljani ne samo na Daksi, nego i na Korčuli? Samo jedan dio je bio osuđen nakon provedenog nekakva postupka, a velik ih je dio bio ubijen, a da nikakav postupak nije proveden (...).

Koliko su to bili volontaristički postupci pojedinaca, određenih institucija tadašnjeg aparata, a kolika je, zapravo,

Stradali na Orsuli

Na Orsuli su stradali: Ivo Đuka, Antun Kovač, Vlaho Španjoo, Antun Španjoo, Andro Trojanović, Niko Trtoman, Niko Vatrić, Ivo Vlahutin, Marko Vlahutin i Antun Zubčević.

Svi osim posljednjega (Zubčevića), koji je bio iz okolice Trebinja (Gorica), bili su mladi Konavljani.

»Grupu mladih Konavljana koji su bili u ustašama na Grudi nije trebalo ubiti. Ali to su učinili pripadnici 10. hercegovačke brigade jer su ih oni uhvatili. Da su pali nama u ruke, pa

vjerojatno i 2. dalmatinskoj, ne bi bili ubijeni. Mi smo znali da su mladi mobilizirani u ustaše. Mi smo mnoge i slali tamo da dobiju oružje, a zatim smo im naredili da dođu u odred, što je najveći dio i učinio. Ja znam da oni koji su ubijeni na Orsuli nisu se povlačili s ostalima (...), a, eto, našli su na 10. hercegovačku.«

To je iskaz Nikole Serećia, koji je u vrijeme smaknuća, listopad 1944., bio komandant mjesta Gruda (prema: Joško Radica, »Crveni teror u Dubrovniku listopada 1944.«, Dubrovnik 1998.)

ORSULA I DAKSA -
POČETAK
BLEIBURGA

Kronika i zapisci
jednog dokumentarca

Piše: Stjepo Mijović Kočan 6

krivnja Komunističke partije Jugoslavije da je tako velik broj ljudi izgubio život? (...)

Ako isključimo slučajeve osoba koje su stradale u ratu kao vojnici različitih postrojba hrvatske vojske – možemo govoriti o oko 650 osoba koje su ubijene, najvećim dijelom bez ikakve presude (...), bez ikakva posebnog razloga.«

Većinom je to bio – klasni obračun. Naime, »klasnim neprijateljem se smatralo sve one koji su zauzimali određena mjesta ili položaje, odnosno one koji su imali određeni socijalni status (nisu bili proletari, mogli bismo dodati!), s čime se Komunistička partija Jugoslavije nije slagala (...), što vidimo iz isprava. Ispočetka sramežljivo, a kasnije se sve otvorenije o tome govori.

U početku se ni slučajno ne smije spominjati klasni pristup, nego isključivo antifašistički.

A kasnije se u dokumentaciji Komunističke partije Jugoslavije pa tako i Okružnog komiteta za Dubrovnik i Oblasnoga za Dalmaciju – sve više ističe klasni pristup, te se na kraju sasvim otvoreno o tome govorilo.

Prema tome, zbog provedbe socijalističke revolucije trebalo je likvidirati sve klasne neprijatelje, odnosno one za koje se smatralo da to jesu.«

(Ispravak: U četvrtom i petom nastavku ovog podliska došlo je, u obradi teksta za tisak, do pogreške u pisanju – umjesto Ive Radice trebalo je pisati Joško Radica. Ispričavam se.)

(Nastavlja se)

PODLISTAK

Ulazeći u genezu zločina na Daksi, istražujući mu korijene i razloge, odnosno uzroke zašto je toliko ljudi pobijeno već na prvim »oslobođenim teritorijima« na jugoistoku Hrvatske, »onda ne možemo prešutjeti da se zločinom smatrala bilo koja orijentacija pripadnika hrvatskoga naroda u pravcu stvaranja nezavisne hrvatske države« - tako to formulira Joško Radica.

To je posebno jasno baš u slučaju Petra Perice, dubrovačkog isusovca i autora poznatih rodoljubnih pjesama »Zdravo djevo« (u kojoj je pripjev »Rajska djevo, kraljice Hrvata«) i »Do nebesa nek se ori«.

»Pa to je već bila dovoljna kvalifikacija da bude likvidiran« - tvrdi dr. Hrvoje Kačić, a to se i potvrđuje, jer nikakve druge optužbe protiv ovoga pjesnika nije bilo. No, te pjesme su se označavale kao hrvatske, što su i bile...

Kako je iz Bajinih zapisa vidljivo, »sud« su oni sami, komunistički aktivisti, potpisali, a on »niti je postojao niti se ikada sastao«.

Složna su u tome oba analizatora zločina na Daksi. »Sud je fiktivan, to znamo«, posve određeno kaže Kačić, a Radica izjavljuje »postoje dovoljno uvjerljivi dokazi da sud uopće nije postojao«. Štoviše, svi koji su strijeljani na Daksi, nisu čak ni - saslušani.

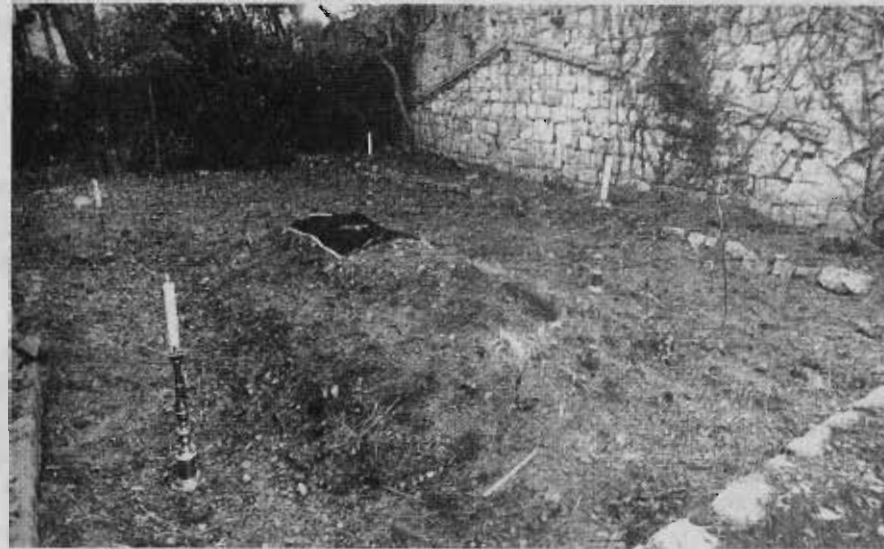
Međutim, Daksa je paradigma zločina narodnooslobodilačke vojske na dubrovačkom području i paradigma zločina te vojske uopće - paradigma jer je objavljeno o tome onaj plakat koji je izazvao zaprepaštenje u Dubrovniku i praktično začepio usta svakomu tko bi čak i pomislio da bi se išta u smislu ikakva prigovora novoj vlasti moglo reći.

Ubijen i ravnatelj

Bio je to i strašan čin zastrašivanja. »Improviziran zahvat u funkciji ubijanja. I bilo je samo pitanje tko će se u tome trenutku naći na listi« (za likvidaciju), zaključuje Kačić.

Strašan čin zastrašivanja

U zajedničkoj grobnici našli su se »klasni neprijatelji«, »suradnici okupatora«, četnici, gestapovci, njihovi doušnici, kolaboranti i svi koji su na bilo koji način pokazivali da su Hrvati i za hrvatsku državu/Zbog hrvatstva pogubljen Petar Perica, isusovac i autor poznatih pjesama »Zdravo djevo« i »Do nebesa nek se ori«

Mjesto najveće skupne grobnice pogubljenih na Daksi (snimljeno prije nego što je tu podignut spomenik žrtvama 1994. godine)

Iz tih njihovih izjava, razgovora s njima, sve više je bivalo jasno da je to s jedne strane jugoboljševistički, staljinistički, komunistički, klasni - zločin, a s druge - istodobno i zločin protiv hrvatskoga naroda i čovjeka. I jedna i druga sastavnica u istraživanju zločina na Daksi jednako su razvidne.

Tako je i najlogičnije objasniti da su se u zajedničkoj grobnici našli i oni koji su »klasni neprijatelji«, »suradnici okupatora«, četnici, gestapovci, njihovi doušnici, kolaboranti i slični, manja skupina, i svi koji su na bilo koji način pokazivali da su Hrvati i za hrvatsku državu, ako i nisu, a u najvećem broju i nisu, bili suglasni s fašističkim metoda-

ma Paveličeve državne tvorevine pa su ih čak i osuđivali, kako smo i vidjeli, i oni su bili krivci i ubijeni su!

Karakterističan je za to slučaj Maks Miloševića, ravnatelja dubrovačke gimnazije, koji se nije protivio partizanima: »Neka dođu partizani, neka budu crvena Hrvatska, glavno da je Hrvatska.«

Bilo je u tim njegovim riječima u tim godinama uvriježenog shvaćanja da je partizanski pokret demokratski u usporedbi s naci-fašističkim metodama ustaškog režima i da se on suprotstavlja totalitarizmu NDH i da je važno ako dođu partizani, da oni ne budu preobučeni četnici, jer je u zaleđu Dubrovnika bilo jako četničko uporište.

Međutim, i Maks Milošević je - strijeljan na Daksi. Za to je bila dostatna njegova hrvatska orijentacija, makar bila i propartizanska. Ili je i on žrtva one pročetničke struje u ratnim i ranoporatnim partizanskim likvidacijama da se potamani što više Hrvata, na bilo koji način?!

Među sudionicima koje sam izabrao za razgovor u ovome svome novinarsko istraživačkom postupku dvije su skupi-

ne: javni radnici (zaboga, ne djelatnici, to bi bili aktivisti, slični onima boljševičkim!?) koji se egzekucijama na Daksi bave stručno/znanstveno ili o njima nešto posebno znaju odnosno aktualni značajnici te rodbina preživjelih. Jedan je - nesuđena žrtva (o njemu ćemo posebno). Nije postojala samo jedna doušnička lista imena prema kojoj je sastavljena ona za strijeljanje, smatra Joško Radica.

Smaknuti na Daksi i Boninovu

Stradali na Daksi: Boris Berković (novinar), Baldo Crnjak (trgovac), don Mato Dobud (svećenik), Branko Joković (strojar), Stojan Jovanović (oficir), dr. Niko Koprivica (odvjetnik, gradonačelnik), Vicko Lipanović (profesor), Maksimilijan Milošević (profesor, ravnatelj škole), Antun Mostarčić (profesor), Niko Nunić (pravnik, tajnik općine), Ivo Peko (novinar, ravnatelj radija), dr. Baldo Poković (odvjetnik), Mato Račević (podvornik), Vido Regjo (redarstveni izvidnik), Nedjeljko Šarić (činovnik), Ante Šeparović (tapetar), don Josip Schmidt (svećenik), Frano Vojvodić (trgovac, dogradonačelnik), Marijan Vokić (vozač) - smaknuti 25. 10. 1944.

Fra Marijan Blažić (svećenik), Miho Bobić (redarstveni izvidnik), Ante Brešković (trgovac), mr. Stjepan Barbieri (ljekarnik), Vincenzo Capurso (trgovac), Vincenzo Dettoni (trgovac), Milan Göszl (trgovac), dr. Ivo Karlović (profesor, ravnatelj škole), Ivo Knežević (zemljo-radnik), don Gjurjo Krečak (svećenik), Miho Kubesch (činovnik), Petar Lasica (vozač), Jure Matić (listonoša), don Mato Milić-Kalafatović (svećenik), Ivan Nikić (činovnik), o. Petar Perica (svećenik, duhovnik Križara), Frano Pizzi (stu-

dent), Božidar Pindović (pravoslavni svećenik), Ante Tasovac (redarstveni izvidnik), fra Toma Tomašić (svećenik), Martin Tomić (redarstveni izvidnik), Josip Tuta (student) i Frano Žiška (pomorski kapetan) - smaknuti 26. 10. 1944.

Aleksandar Členov (ruski emigrant), Danilo Milišić (trgovac), Vojislav Pejović (nepoznato zanimanje), Marko Pamučina (četnik) - smaknuti 27. 10. 1944.

Pretpostavlja se da je broj žrtava, znatno veći jer je bilo i naknadnih smaknuća, izvan Indeksa (popisa smaknutih) - sve prema tekstu Joška Radice u »Crveni teror u Dubrovniku listopad 1944.«, Dubrovnik, 1998.

Opaska: U isto vrijeme na gradskom groblju Boninovu su smaknuti: fra Gerhard Barbir (svećenik), Niko Bača (učitelj, domobranski časnik), Ivo Juvančić (drvodjelac), Ivan Kordić (knjižar), Daniel Mitrinović (čuvar), Miho Mordin (vozač), Branko Poljanić (oficir, vozač njemačkog konzulata), Eduard Pirchann (izvidnik), Vučeta Drljević (bez navedenog zanimanja).

Masovnih je grobnica na dubrovačkom području više, mnogo je pojedinačnih smaknuća, a ona najmasovnija je na Korčuli.

ORSULA I DAKSA - POČETAK BLEIBURGA

Kronika i zapisi jednog dokumentarca

Piše: Stjepano Mijović Kočan 7

Stvarni krivci umaknuli

»U dokumentima koji su pronađeni i koji se mogu analizirati, vidljivo je da je bio čitav niz djelomičnih ili potpunih lista osoba za koje se smatralo da su protivnici narodnooslobodilačke borbe.«

Radica dodaje: »Svi oni koji su došli sa strane, 29. udarna hercegovačka divizija i partijske organizacije Hercegovine - jer je ovamo došao Okružni komitet Komunističke partije Hercegovine - sasvim su sigurno nastojali da se što veći broj ljudi eliminiira, ne ulazeći u pitanje krivnje i odgovornosti.«

Radica drži da bi te prve partizanske egzekucije, osobito ovu na Daksi, pa onu na Korčuli, trebalo posebno ispitati. Mnogi Dubrovčani ni danas zapravo ne znaju što se to na Daksi zbilo, a osobito - zašto. Odgovoriti na to pitanje - bio je osnovni poticaj samomu Jošku Radici da se svime time pozabavi i svakako mislim da će njegova knjiga biti dragocjena - da se sazna istina o žrtvama, ovdje vulgarnog zločina zakamufliranog u antifašističku borbu.

Stvarnih fašista među žrtvama je - malo. Ako uopće. Naime, stvarni krivci, a i mnogi bez krivnje, nisu čekali novu vlast, umaknuli su.

Joško Radica kani u svojoj knjizi »objaviti imena svih onih koji su izgubili život kroz to razdoblje, od četrdeset prve do sedamdeset prve godine imena svih žrtava rata i poraća.«

(Nastavlja se)

PODLISTAK

Daksa se zbila u jesen 1944., a Bleiburg u proljeće 1945. godine. U kakvoj su vezi ta dva događaja, oba - nakon »oslobođenja«, tako u navodnicima ili bez njih, ovisno o kutu gledanja? U svakom slučaju, oba su bila nakon završetka vojnih djelovanja na svome području. To jesu ratni zločini, ali ostvareni netom nakon rata, pa su često izmicali pojmu »ratni«. Joško Radica će na moje pitanje o toj vezi reći da su Daksa i Bleiburg »dviije točke jednog te istog slijeda događaja, jednog programa koji je u sebi sadržavala boljševička partija, a koja je jednim dijelom bila i Komunistička partija Jugoslavije«.

To su bili obračuni sa svima koji su se u bilo kom pogledu nalazili na suprotnoj strani Komunističke partije Jugoslavije. To je, ponavlja, sasvim sigurno bio klasni obračun. Naime, klasnim neprijateljem se smatralo sve one koji su zauzimali određena mjesta, određene položaje ili imali određeni socijalni status itd. s kojim se Komunistička partija Jugoslavije nije slagala.

To vidimo i iz isprava u kojima se, ranije stidljivo, a kasnije sve otvorenije govori. U početku se ni slučajno ne smije spomenuti klasni pristup, nego isključivo antifašistički.

A kasnije se, u dokumentaciji Komunističke partije Jugoslavije, pa tako i Okružnog komiteta na ovom području, kao i oblasnog komiteta Komunističke partije za Dalmaciju - sve više ističe klasni pristup, da bi se na kraju o tome sasvim otvoreno govorilo. Zbog provedbe socijalističke revolucije, valjalo je likvidirati sve klasne neprijatelje, za koje se, jasno, držalo da su neprijatelji. Joško Radica, govoreći o ovome, rado ističe da nije povjesnik, nego pravnik, »čovjek koji želi utvrditi istinu o tim događajima te eventualno i razloge za njih«.

Međutim, kada se govori o događajima iz Drugoga svjetskog rata, onda je, prema njegovim riječima, nuždan »vrlo drastičan rez u dosadašnjim pristupi-

Joško Radica: Do sada nije bilo moguće pronaći bilo koji materijal koji bi optuživao pojedince za bilo kakav zločin, ni za kazneni progon, a nekmoli za smrtnu presudu

Spomenik pogubljenima na Daksi, podignut 1994. godine

ma. I ne možemo ignorirati ni jedan zločin. Na bilo kojoj strani«.

Želja za državom

Kada govorimo o stajalištima jugokomunista na ovome području, onda je jasno da su oni zločinom smatrali - svaku pomisao o eventualno samostalnoj i neovisnoj hrvatskoj državi. Odmah je bila izjednačavana s onom fašističkom - Pavelićevom Nezavisnom Državom Hrvatskom.

Budućnost Hrvatske oni su vidjeli samo i isključivo u - jugoslavenskoj zajednici. »A naša povijest je pokazala koliko je hrvatski narod stradao u jugoslavenskoj zajednici, i prije 1941. i poslije 1945. I da je takva orijentacija pripadnika hrvatskoga naroda zapravo bila jedina prava orijentacija: imati svoju

samostalnu državu. Na tom putu je dolazilo do niza situacija o kojima će povjesničari itekako imati što reći.«

A sasvim je sigurno da želju hrvatskoga naroda za svojom državom neće se moći stavljati (samo) u kontekst fašističkog društvenog uređenja, nego će se o tome morati govoriti kao o borbi jednoga naroda za svoju samostalnost.

Žrtve pobijene na Daksi, a ta egzekucija je djelo 29. hercegovačke udarne brigade, upravo su, većinom, bili zapravo pobornici te želje za svojom državom, ali ne, makar ne svi, ako itko, i za fašističkom tvorevinom. »Sve njih, s juridičkoga gledišta, treba držati nevinim žrtvama« jer nitko im ništa nije ni utvrdio ni dokazao. Jasno, kada suda nije ni bilo.

»Kada pogledamo sastav ljudi ubije-

nih na Daksi, onda vidimo da je najveći broj intelektualaca, u prvom redu svećenika, franjevac, koji su bili i profesori u pojedinim strukama, zatim ostalih gimnazijskih profesora, zatim odvjetnika, trgovaca, redarstvenih izvidnika te drugih, slobodnih profesija. (...)

Sigurno je da su to bili ljudi koji su zastupali stajališta samostalne hrvatske države. Međutim, nisu pomišljali da bi se stoga trebali u Dubrovniku skrivati (kada dođe nova vlast). Ostali su u Gradu, nisu se željeli povlačiti. (S njemačkim i ustaškim vojnicima pa i civilima koji su uzimali pred komunizmom, op. aut.). Smatrali su da neće imati nikakvih posljedica zbog svoga dotadašnjeg života, svoga odnosa prema ljudima i da, zbog toga, nema nikakva razloga da bilo kamo odlaze ili bježe. (...)

Do sada nije bilo moguće pronaći bilo koji materijal koji bi optuživao pojedince za bilo kakav zločin, ni za kazneni progon, a nekmoli za smrtnu presudu.

Sama činjenica da je netko bio gradonačelnik ili redarstveni izvidnik, franjevac ili ravnatelj škole, ravnatelj radio-postaje ili općinski činovnik - niti nam što u tom smislu govori niti išta

znači, u tom istom smislu.

Premda je grupa pogubljena na ovom otočiću i u socijalnom i u nacionalnom pogledu heterogena - većina smaknutih su Hrvati, intelektualci, protivnici komunističkoga sustava«, kaže Radica.

Eterović, Cetinić, Jurjević...

Naravno, ima i danas živih svjedoka, kakav je i sam naš sugovornik, i - poznato je kretanje zatvorenika: prvo policijski zatvor vis-a-vis Dominikanskoga samostana (kasnije »Labirint-bar, noćni klub) u Starome gradu. Zatim su ih odvodili u gradski zatvor u Dubrovniku zvan Karmen. Pa neke u tvrđavu Lovrjenac.

Sasvim je sigurno, tvrdi naš sugovornik, da ni na jednome od tih mjesta nitko nije bio saslušan. Svima je krajnje određeno bila Daksa. Dakle, egzekucijama 25. i 26., a moguće i 27. listopada 1944. na Daksi nije prethodila ne samo nikakva pravna radnja, nego niti ikakav ljudski kontakt s njima uopće. Nema nikakva potpisa, nikakva dokumenta o smaknuću, osim onoga plakata na kojemu je fiktivni »narodni sud«, Radica ne zna nabrojiti članove par-

Kačić: Bili smo potreseni

Hervoja Kačić prisjeća se događaja i iz osobne vizure. »Imao sam nepunih dvanaest godina kada sam, rano ujutro, 26. listopada, otišao po mlijeko. Noseći bocu, vidio sam taj noću oblijepljen plakat. U Gradu se još nije znalo što se dogodilo. Čitajući imena strijeljanih (na tom plakatu piše da su strijeljani, op. aut.), mojih kateheta, očevih najbližih prijatelja. Ljudi koji su zalazili u našu kuću - počeo sam se tresti.

Kada sam došao kući i kazao što

sam vidio - nisu mogli vjerovati. Bila su tu mnoga poznata imena. Svi smo bili potreseni.

Upravo to iskustvo je uvjetovalo da mi u Dubrovniku nikada nismo mogli govoriti o oslobođenju. Kasnije smo, kao najvišu koncesiju, tolerirali izraz 'kad su partizani došli'. A to je uvijek bilo i s pomišlju na to krvavo nasilje u početku. A Daksa je prerasla u simbol, premda nije bila ni jedino ni najveće stratište masovnih smaknuća bez ikakva postupka.«

ORSULA I DAKSA - POČETAK BLEIBURGA

Kronika i zapisci
jednog dokumentarca

Piše: Stjepo Mijović Kočan

tijske organizacije koji su zapravo taj »sud«, a riječ je o članovima Komunističke partije Hrvatske za Dubrovnik, međutim »taj sastav je objavljen u različitim edicijama kao npr. u Zborniku NOB-a i socijalističke revolucije za područje Dubrovnika. To su poznate stvari (...) Znam da je politički sekretar bio Vili Eterović, a da je organizacijski sekretar bio Marin Cetinić.

Iz objavljenih materijala, posebno iz objavljenog pisma (već citiranog, op. aut.) tadašnjeg organizacijskog sekretara Komunističke partije Hrvatske za Dalmaciju - Ante Jurjevića Bajce - vidljivo je da je i on bio prisutan. A bio je prisutan i posebno upućeni šef Ozne za Dalmaciju Duško Cvitanović Guzina (...) Ozna je sasvim sigurno od početka vodila cijelu stvar. U tome krugu je pala i konkretna odluka - koga strijeljati. O tome govore ljudi s kojima smo razgovarali, funkcionari Komunističke partije. Govore bez ustezanja.«

Vidljivo je, pri kraju razgovora napominje Radica, da je boljševizam bio temelj na kojemu je izgrađena konstrukcija ovdašnjeg zločina.

I Hervoja Kačić ističe općepoznatu činjenicu da do 1948. godine, do razlaza Tita i Staljina, nije bilo nikakve razlike između komunizma i boljševizma. A zločini su, misli on, često bili »u funkciji preuzimanja vlasti«. Ne radi kažnjavanja, nego »radi zastrašivanja puka, da uklone i zatru svaku pomisao kako bi moglo biti demokracije i slobode«.

(Nastavlja se)

PODLISTAK

Hrvoje Kačić ističe i neke detalje koji potvrđuju, zapravo, četnički karakter partizanskih osloboditeljskih postrojba, odnosno – svaljivanje krivnje samo na Dalmatince. »Pa to su vam napravili vaši, Dalmatinci« – tako se govorilo odmah nakon zločina.

Oni doista i jesu bili u onom komunističkom partijskom sastavu koji je donio odluku o likvidaciji. Međutim, Kačićeva su zapažanja upućuju i na nešto drugo.

Naime, on je govorio o stanovitoj simbiozi »Druge dalmatinske« i »29. hercegovačke« partizanske vojne formacije, ističući zanimljivost činjenice da su se dalmatinski partizani kretali po srpskoj i crnogorskoj unutrašnjosti promijenivši tako i svoj sastav, premda je ime »dalmatinska« ostalo.

A »stalno je bila od Sandžaka do Niša i po Crnoj Gori«, u kasnijem svom ratnom djelovanju. Smatra simptomatičnim jedan Titov brzoglav.

Prema tome brzojavu 2. dalmatinsku partizansku brigadu na području Metkovića, Trebinja i Boke Kotorske »popunite Crnogorcima, a komandant i dalje da bude Hercegovac«.

Kada su te postrojbe preuzele Dubrovnik i kada su se dogodila zločinstva na Daksi, komandant »2. dalmatinske« bio je Savo Burić, doista Hercegovac, a nakon njega Obrad Delić – ističe Kačić.

A bataljunom partizanske vojske koja je preuzela vlast u Dubrovniku 1944. zapovijedao je Đuro Četnik. On je bio »komandant Vojne komande za područje Dubrovnika«. Njegov zamjenik bio je Stevan Bečarac, sve Srbi. Četnik je poslije promijenio prezime u Jovanović. Bio je iz okolice Knina.

Na moje pitanje »može li se dakle reći da je komandni kadar te dalmatinske brigade u tome momentu i inače bio srpski pa i četnički«, Kačić odgovara – »apsolutno«.

To potvrđuje i Bajino pismo, misli Kačić, u kojemu piše da je dubrovački

U srcu im bila mučena Hrvatska

Zapovjednici partizana koji su preuzeli Dubrovnik 1944. bili su Srbi, a partijsku vlast držali su Hrvati/Neposredni izvršitelji pogubljenja bili su ljudi iz bliže i dalje dubrovačke okolice/Kačić: Orsula i Daksa samo su početak Bleiburga

puk, od gospara do obična čovjeka, pun specifičnosti, te da su slični »našim neprijateljima«. »Narod gleda na one koji su došli u partizanskim uniformama kao na Srbe, četnike, a oni na puk u Dubrovniku gledaju kao na ustaše«.

Baja je i svjedok tih događanja te on u pismu apelira da se »promijeni komandni sastav koji vlada Dubrovnikom pa spominje imena, ali se do prosinca te godine ništa nije mijenjalo, a to je najkrvaviji period«.

Stradala inteligencija

I sam sam pripomenuo Kačiću da ni Jurjević ni Cetinić ni Eterović nisu bili Srbi, nego Hrvati, a oni su ipak bili rukovodeći ne vojni, nego politički, »partijski kadar«, kako se to tada govorilo, koji je donosio »sud«, na što Kačić odgovara da ne treba generalizirati, te pridodaje da su i neposredni egzekutori bili »ljudi iz bliže ili dalje okolice Dubrovnika«, stavljeni »u funkciju zločina«.

»Inače, »nije bilo metode«, prokazivalo se nasumce, misli Kačić, ali je pak najviše stradala inteligencija koja je

pripadala Hrvatskoj seljačkoj stranci te »aktivisti Katoličke crkve«.

Kuriozan je jedan detalj: neki Čorović ispisan je na plakatu kao da je strijeljan, ali nije, tijekom noći netko je, izgleda, intervenirao! (Taj je kasnije dugo živio u Gradu.)

I unatoč tomu što su u ovom zločinu najodgovorniji, Kačić na pitanje može li se govoriti »o početku etničkog čišćenja«, budući da su inače mnogi partizani bili preobučeni četnici, osobito oni na Orsuli, odlučno odgovara da on taj izraz ne prihvaća, jer je preblag. »To je istrebljivanje. Čišćenje je preblago reći za ovakve odmazde i krvave terore«.

Inače sam izraz »etničko čišćenje«, navodi Kačić, artikuliran je, premda ne doslovce, nakon 1807. na jednoj sjednici srpske vlade kao »čišćenje protiv Turaka, Jevreja i Cincara«.

Ono što je počelo na jugoistoku Hrvatske 1944., osobito na Orsuli, nastavilo se 1991., tijekom Domovinskog rata, u Tovarniku, u Vukovaru... a još u samom Drugom svjetskom ratu na Korčuli, na Hvaru, u Splitu...

»Pa meni su Orsula i Daksa samo –

Otok Daksa snimljen iz Dubrovnika

početak Bleiburga. Bleiburg je vrhunac bestijalne rabote za zauzimanje vlasti i za zatiranje bilo kakve ideje o hrvatskoj slobodi i demokraciji. I Macelj i Jazovka i sve druge jame i sva druga stratišta u toj su funkciji«, kaže Kačić.

»I balvan-revolucija je« – nastavlja Kačić na moje pitanje o mogućoj vezi zbivanja 1944. u Dubrovniku i 1991. u Kninu – »u toj istoj funkciji, samo u promijenjenim okolnostima, na liniji spašavanja Jugoslavije.«

U Povijesnome arhivu u Dubrovniku danas nemamo izvornih dokumenata o Daksi i tome događaju – kaže njegov ravnatelj za vrijeme snimanja dokumentarnog zapisa o svemu tome, magistar Ivan Mustać. Razlog je, navodi, poznat: to su bili konspirativni dokumenti o kojima se brinula tajna i politička policija, onda Udba (Udruženje državne bezbednosti) ili vojna obavještajna jugoslavenska policija, Ozna. Ipak, »ponekad smo dolazili do originala, tako da imamo jedan mali fond«.

Sav taj »mali fond«, kao i drugi slični materijal iz toga vremena i vremena koje mu je netom prethodilo ili

iz ranog poraća – u »Daksi otoku bumerangu« iskorišten je, kao vizualna ilustracija kazivanja sudionika. U dubrovačkome arhivu su mi sve to vrlo susretljivo predočili.

Hrvati i jugoboljševizam

I u razgovoru s Mustaćem postavio sam, prema osobnoj prosudbi, važno pitanje: koliko je to što se zbilo na Daksi jugoboljševički zločin, a koliko zločin prema hrvatskome narodu, odnosno sjeća hrvatske inteligencije, početak etničkog čišćenja?

Premda iz drugih zbivanja, osobito onog i danas zapravo anonimnog dokaza u Podgracima Gornjim na Kozari, što je praktično završetak i kulminacija bleiburške tragedije, znam da je to zapravo neodvojivo, isprepliću se i nadopunjuju ta dva motiva, s time da jugoboljševizam iniciraju i provode i Hrvati, dapače – predvode u tome!

Mustać misli da je upravo to pitanje ključno kada je riječ o Daksi. On navodi da su i prije 18. listopada 1944., dakle »dana oslobođenja«, ili dana kada su »partizanske jedinice ušle u Du-

ORSULA I DAKSA - POČETAK BLEIBURGA

Kronika i zapisi jednog dokumentarca

Piše: Stijepo Mijović Kočan

brovnik« – »kružio Dubrovnikom jedan popis«, imena »ljudi neprijateljski raspoloženih prema narodnooslobodilačkoj borbi«.

Bili su to, nastavlja, intelektualci, ali i druga imena koja »su nešto značila«. (»Ja imam tu listu«, napominje!) Cilj toga zločina je bio da se »Dubrovnik pošto poto odnarođi«.

Na tome mjestu Mustać apostrofira već poznatu nam priču o pateru Blažiću kao o »crvenome fratru« kojega su »oni sami tako nazvali, pa su ga onda smaknuli. Iz toga je jasno što su oni, zapravo, htjeli učiniti. Dakle, riješiti se onih koji su u Dubrovniku nešto značili u intelektualnom i narodnom hrvatskom pogledu.

A zatim se, naravno, išlo i drugačije. Pretpostavljam da se time misli na smaknuća u pojedinim njemačkim vojnim formacijama kolaborantnih osoba, ovdje i na rijetke pojedince druge, nehrvatske nacionalnosti, ili doista zatečene sumnjivce neke druge sorte...

Tamo je smaknuta doista vrlo heterogena grupa, ali – izrazito je najviše hrvatskih intelektualaca ili uglednih osoba za koje se znalo da im je u srcu samostalna, od kraljevskojugoslavenskog režima i njegovih mučenja i ponižavanja oslobođena Hrvatska.«

Napomenuti je da je i partizanski pokret, osobito u Dalmaciji, krenuo iz upravo tih istih pobuda: osloboditi se kraljevskojugoslavenske i velikosrpske četničke tiranije.

(Nastavlja se)

Izvršitelji poznati

Hrvoje Kačić kaže da je mnoge od egzekutora (izvršitelja ubojstava) poznavao, ali ih ne otkriva. »Neki su se već sedamdesetih godina ispovijedili i stidjeli onoga što su napravili.«

Kačić, sudeći o sastavu pogubljenika, kaže da je bilo među njima i običnih ljudi koji su, neki od njih,

preživjeli prijašnje internacije, ali da je ipak stradala ponajprije »savjest Grada«.

Taj fiktivni sud koji se nikada nije ni sastao, pobio je sve protivnike totalitarizma pa i fašizma, za što su najbolji primjer strijeljani »crveni fratar« Blažić. Ili ravnatelj Milošević.

PODLISTAK

Budući da je sugovornik mr. Ivan Mustać, što sam znao, i član Braće Hrvatskog Zmaja, upitao sam ga je li, u kontekstu u kojemu govori, stradalo i tadašnjih članova te organizacije.

»Na Daksi je stradalo petero naše braće. To su Milan Gecl, zmaj od Popova Tornja, Baido Poković, zmaj od Ploča, don Đuro Krečak, zmaj Klimovski, doktor Niko Koprivica, dubrovački gradonačelnik, Maksimilijan Milošević, ravnatelj gimnazije, zmaj Dobrovski. Odmah se vidi tko su ti ljudi i što su značili u tadašnjemu Dubrovniku.

Ja bih ovom prigodom rekao da je od 18. listopada pa do kraja rata smaknuto sto i devedeset Dubrovčana, samo na Daksi sedamdeset i devet.«

Pretpostavljam da je Mustać iznio dokazane podatke, premda je moguće na Daksi smaknuto više ljudi, potajice i bez ikakve dokumentacije, pa ih je nemoguće registrirati, a slično je i s brojem inače smaknutih Dubrovčana: riječ je o dokazanim smaknućima koja se ovdje odnose samo na Grad, jasno, ne na cijelo područje Dubrovnika.

No, Daksa je doista postala mračni simbol, taj rajski lijep otočić, na zapadnom izlazu iz gradskog područja. O njemu se ipak znalo, stalno je nekomu bila na usnama, makar i u šapatu.

A Orsula? Orsula je stjenovit predio istočno od Grada, stijena koja se uzdiže visoko iz mora odmah nakon ubavih plažica gradskoga predjela Svetoga Jakova. Nekad je tuda išla cesta prema Konavlima i Župi Dubrovačkoj.

No, ta uska cesta koja je vijugala opasnim zavojima iznad mora, usječe na u tvrde stijene, premda kasnije i asfaltirana, kojom se odvijao sav autobusni i drugi cestovni promet između Boke i Dubrovnika - danas je zapuštena.

Jadranska je magistrala, naime, popeta na samo brdo, da bude lakše. Ovuda se doista teško, pa i jedva moguće, bilo probiti širokom cestom. Ali, premda zapušteno, mjesto je ipak pris-

Svjedoči preživjeli s Orsule

Dvadesetak ljudi je pobijeno i bačeno s Orsule niz provaliju u more/Pogubljenje na Orsuli izbjegao Marko Trtoman, koji svjedoči: Tu smo se izljubili, opraštali se i tako! I onda ja nekako te ruke oslobodio...

Orsula: Vijenci bačeni u more - na dan pogibije Konavljana

tupačno, stari asfaltni polog još izdržava najezdu trava. »Na Orsuli je ubijeno dvadesetak ljudi, a poznata su nam desetorica. Od toga je devet Konavljana (uglavnom sve braća, op. aut.). Svi su bili mladi, između devetnaest i dvadeset i tri godine. Pobijeni su i bačeni s Orsule niz provaliju u more« - izvijestio je gospodar Joško Radica.

Dvije slučajnosti

To je, zasigurno, prvo masovno pogubljenje koje je izvela Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije. Dakle, prve žrtve uopće su - Konavljani, moji zemljaci. Bez ikakva istražnog postupka, te konavoske mladiće likvidirali su također pripadnici 29. hercegovačke brigade.

Što se, zapravo, dogodio? Nigdje, ni u popisu strijeljanih ljudi - nema onih

koji su stradali na Orsuli. Na Daksi je, na osnovi popisa s plakata, podignut spomenik nevinim žrtvama.

Nevinim, jer, ako je netko među njima i bio grešan u bilo kom pogledu, nevin je jer nikomu nikakva krivica nije ni dokazivana, a nekmoli dokazana: to je još uočljivije na Orsuli. Spomenik na Daksi podigla je rodbina pogubljenih. Na Orsuli je samo mala spomen-ploča, visoko u hridi iznad napuštena puta, prekoputa idiličnog Lokruma, s imenima također samo poznatih žrtava.

Možda bi zločin ostao posve nepoznat (kao što zasigurno mnogi jesu) da se nisu zbile dvije slučajnosti. Prva je - morska struja.

Naime, prije onoga plakata o Daksi, »u staroj su se dubrovačkoj luci mogla vidjeti dva-tri leša. Plutali su. Donijelo ih je more. Uniformirani ljudi. Mi smo

zaključili da je to rezultat nekih sukoba, borbe neke, koja se zbila prije partizanskog ulaska u Grad. Poslije se vidjelo da su to bili neki od onih Konavljana koji su pobijeni na Orsuli« - sjeća se Hrvoje Kačić.

Druga slučajnost je - jedan preživjeli s Orsule. Taj preživjeli je Marko Trtoman, inače moj dalji rodak, iz sela Bani u Konavlima.

Marko Trtoman je netom prije na skromnu spomen-ploču pobijenih »tri para braće« i svoga brata postavio još skromniji vijenac. S njima je na mjesto snimanja došao i Stijepo Trojanović, povjerenik saborske Komisije za utvrđivanje ratnih i poratnih zločina za opčinu Konavle. On upravo utvrđuje žrtve tih zločina.

Prema njegovoj evidenciji, od 1941. do 1945. godine pobijeno je oko sto i sedamdeset Konavljana, što je, s obzirom na oko osam tisuća stanovnika ukupno, razmjerno puno. Među njima je i Trojanovićev otac, stric i tri bliska rođaka, a jedan od njih, Andro Trojanović, jedna je od žrtava upravo na Orsuli.

Trtomana i njegovu skupinu zarobili su u Konavlima, na Grudi, prijašnjem središtu općine, kao ustaškog vojnika. Na pitanje kako se i zašto zatekao među ustašama, odgovara Marko Trtoman ovako:

»Negde si u ono doba morao ić. Je l' je trebalo u ustaše, je l' u domobrane u

Bosnu, je l' u partizane u Crnu Goru. Moro si negde! Onda mi izabrali tu, odveli nas tu, kao da ćemo vršit neku obuku, kao vježbu neku, našu. Tu smo ostali šest mjeseci, onda je neko otišo u partizane, neko ovo, neko ono, neko se doma krio. (To su škripari, op. aut., ljudi koji su se od svih vojska skrivali u škripe, u brda, među kamene prosjeke, čega je u Konavlima bio dosta.)

Napravim rukama ovako

A mi, naivni, ostali tu, pa nas zarobili partizani, 10. hercegovačka nas uhvatila (to je dio postrojbi 29. hercegovačke brigade, op. aut.). Neki kažu da su to bili četnici, a ja ne znam, zvijezdu petokraku sam vidio njima na glavi, kad je to bilo.«

Budući da poznajem razmišljanja konavoskih seljaka, koja je tako vjerno ocrtao Vojnović u liku onoga Vuka Konavljanina u trećem dijelu »Dubrovačke trilogije«, usudujem se tvrditi da je i Trtoman i svi ostali tu pohvatani, a na Orsuli strijeljani, bio takav: ostati što bliže kući!

Između Crne Gore, Bosne i rodnih Konavala, on je odabrao gdje je najbliže, gdje mu je rodno selo na vidiku... Premda je antikomunistička indoktrinacija tada bila jaka, da su na Grudi bili domobrani ili partizani - ne vjerujem da bi itko od pohvatanih išao u Bosnu ili u Crnu Goru, ako bi ustaše bili tamo.

Zašto su pobijeni?

Za razliku od Dakse, gdje su oglašena plakatima četrdeset i četiri pogubljenika, Orsula je ostala bez ikakve obavijesti. »A stradanja nisu ni na koji način oglašena«, potvrđuje Radica.

A sve se dogodilo noću između 19. i

20. listopada 1944. Dakle, pet-šest dana prije pokolja na Daksi.

Ni o Orsuli ni jedna institucija bivšega sustava nikada nije ni govorila ni pisala. Nikada nitko nije dao nikakvo obrazloženje - zašto su ti mladići pobijeni.

ORSULA I DAKSA - POČETAK BLEIBURGA

Kronika i zapisi jednog dokumentarca

Piše: Stijepo Mijović Kočan 10

A kako se Trtoman jedini spasio? »To je bio slučaj, sreća, nešto! I Bog! Kad su nas povatili, počerali su nas bili u Karminu, u zatvor. Tamo smo bili jedno pola noći, dok su oni pribavili žicu da nas povežu.

Onda su nas išćerali na Stradun. Onda je došo kamion. Onda su nas uvalili u taj kamion. Vikali su, pitali će ima mjesto da nas pobacaju u more. Dovelili su nas vođe (razgovaramo in loco!) i učerali u jednu baraku. Eno, nonje onamo je bila ta baraka, sad je nema.

Noć je bila, ne vidi se. Ali vidio sam što nas čeka. I kako. Tu smo se izljubili, ono, znaš, opraštali se i tako! I onda ja nekako te ruke oslobodio. A bile su sve krvave. Bodljikava žica je bila. Kad sam oslobodio ruke - Bog mi je dao neku snagu. Vidim tamo će su vrata, prema zraku.

Kad sam došo do vrata, vidim tamo dva stražara. A ja slobodno idem. I kad sam došo do njih, napravim rukama ovako! (Trtoman u dokumentarcu tu pokazuje kako je s obje ruke odgurno stražara, prošavši između njih, op. aut.) Dotad ne vide oni mene. Ne znadu što je. I onda - odem ja.«

»A kako to da nisu pucali za Vama?«
»Ne znam. Ne znam. Nijesu pucali. Jer ja nijesam baš trčo putem. Išo sam polagano. Tobaž kao da sam jedan od njiovije. Oni su sto posto mislili da sam njiov. Jer mi smo bili vezani. Njiovi nijesu bili. I onda, kad sam zamako, uva-tim stranu.«

(Nastavlja se)

PODLISTAK

Marko Trtoman, jedini preživjeli s Orsule iz skupine predviđene da bude ubijena, pobjegao je ali nije mogao daleko, tako noću i na posve neprohodnu terenu, ako se nije želio vratiti na cestu, a to nije smio.

Otuda je čuo pucnjeve i jauke s Orsule kada su ubijali ostale, i njegova brata. Niz duboku provaliju su ih stro-poštavali u more. »Čulo se sve. Sve sam mogao čuti«, kaže Trtoman i nastavlja:

»U jutro, kad je svanulo, ne znam što ću, kud ću. Ili ode ostat ili neđe it. Nema ni vođe života. Ajd, velim, pa što Bog da! I ja dolazim na put i odem prema Dubrovniku. I nalazim tamo stražu.

'Stoj, stoji! Kud ćeš, šta ćeš?' Pa, idem malo... 'Pa oklem?' Pa bio malo ovuda pa idem malo u Grad. Ne velim ja ni de ni što ni kako. Bili su partizani. Ajd, kažu. I oni dva mene odveli ovamo na Ploče (istočni dio grada, prije ulaska u Stari Grad, op. aut.). I tu je bila Druga dalmatinska. I ja se tu prijavio.

'Bi l' išo u partizane? Bi l' - protiv koga ćeš se borit' - oni mene pitaju. A ja velim - protiv koga: ko bude napadao na nas! Znaš kako ti je ono, momak, mlad... Ajd, kaže, dobro! Dali mi da se obučem. Dali mi pušku. Još niko za ništa nije znao.'

I tako je Trtoman, a bile su mu tada dvadeset i dvije godine, a stradalniku bratu mu devetnaest, i sam postao partizan iako su ga partizani večer prije htjeli ubiti - već sljedećeg jutra i dalje krenuo s partizanskom vojskom.

Prema njegovu iskazu - ovi su partizani poslije saznali otkuda je došao, to jest da je bio u ustašama, ali nitko ga nije više o tome pitao - primljen u partizane i gotovo. Skupina mjesnih ustaša se ionako rasula, otišli su kud koji.

Čim je mogao, vratio se Marko Trtoman u svoje selo, gdje i danas živi. Ima obitelj, djecu...

U televizijskom sam prikazu zadao sebi dva cilja: istražiti genezu zločina na Orsuli i Daksi i što sažetije je iznije-

Odgoji djecu da budu čestiti ljudi

Marko Trtoman čuo je pucnjeve i jauke kad su partizani ubijali zarobljenike na Orsuli/Katica Brešković svjedoči kako je njen muž Ante odveden iz kuće i kako je nastojala da ga spasi iz zatvora: »Svi su govorili - ništa mu se ne smije dogoditi. Jedan je čovjek svjedočio da su odvedeni na Daksu. I moj pokojni«

Pogled na Dubrovnik. U listopadu 1944. odavde su mnogi odvedeni na Daksu i Korčulu

ti na usta sugovornika te - porazgovarati sa svjedocima i s djecom, rodbinom smaknutih ljudi. Osim Trtoman, drugih izravnih svjedoka nema. (Znamo kako se svjetioničareva kći prepala i povukla.)

Na taj će način gledatelj mnogo bolje primiti sve to. Kroz tople, jednostavne ljudske razgovore. Da se izbliza iščitaju ljudske sudbine.

Vrlo je, naime - profesionalno gledano - bilo teško uopće obraditi 1997. godine tu temu: svega stotinjak pobijenih ljudi prije gotovo pola stoljeća, a imamo neusporedivo brojnije masovne

grobnice iz Domovinskog rata, još svježe. Kako uopće zainteresirati ikoga za sve to?!

Odabrao sam nekoliko sugovornika. Najprije samu (školsku mi) kolegicu gospođu Lukreciju Brešković, njezinu (tada još živu) mamu gospođu Katicu Brešković i brata Marka (člana »Dubrovačkih trubadura«).

Volio hrvatsku državu

Oni su mi bili najbliži, a i sudbina njihova na Daksi pogubljena muža i oca Ante Breškovića nekako je najtipičnija za nevinost pobijenih. Bio je, naime, tr-

govac. Najveći mu je - a i jedini - »gri-jeh«, kažu njegovi, bio to što je bio dobar katolik, pa se tako sprijateljio i s također ubijenim padre Pericom.

I, naravno, kao Hrvat, volio je Ante Brešković imati hrvatsku državu, što ne znači da je i odobravao ustaške zločine i zločine uopće.

Vinko Nikolić, pošto je došao slobodno u Domovinu, i kada smo se i sprijateljili, znao bi reći: »Deseti travnja smo svi prihvaćali, jedanaesti već ne!«

Ta slikovita rečenica izvrsno označuje otklon mnogih od devijacija koje su nastale u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj, proglašenoj toga desetog travnja, iako su čeznuli za hrvatskom državom.

Premda sam ista gimnazijska generacija s Lukrecijom Brešković Kikom, pojma nikada nisam imao o sudbini njezina oca. I to je dokaz koliko se sve o Daksi prešućivalo.

Prvo sam razgovarao s gospođom Katicom Brešković, doveo sam ju u hotel »Argentina«, sjeli smo na balkon, odakle se vidi Grad, baš kao na razglednicama. Dogodit će se toga trenutka nešto samo Dubrovčanima shvatljivo.

Okrenula se Katica Brešković prema Gradu u kojemu oduvijek živi i, nakon nekoliko trenutaka, gledajući ga kao da ga prvi put vidi, rekla je: »Prekrasan je. Prekrasan je. Danas je zbilja prelijepo. Bože moj, kad pođem koji dan iz Grada, žao mi je ostavit ga.«

I, kao da je zaskočila neku unutarnju suzu, da joj ne umakne i pokaže se na licu, nasmijala se pomalo u grču.

»Zaljubljeni ste u ovu ljepotu« - primijetio sam, a dan je doista bio prelijep, išlo je kao na burin, more svijetlo modro, ali još utiha, kameni grad na njoj djelovao je kao prizor iz kolorirane bajke.

»Tako je lijep, tako je skladan, tako je...«, kaže. »A kakav je bio Vaš život u njemu?«, pitam.

»Lijep!« A onda je malo zastala i do-

dala: »Kalvariju sam veliku prošla - tu! Veliku kalvariju. Itakakvu!« Uslijedilo je pitanje o mužu koji je stradao na Daksi, kako je to bilo.

»Na Daksi je stradao, jest. Osamnaestoga smo listopada čuli partizansku radio-stanicu: 'Otvorajte prozore, palite svjetla! Nismo mi ustaše. Mi ne koljemo. Neće se nikome ništa dogoditi, ko nije okaljao ruke krvlju.' To se tako neprestano vrtjelo na radio-stanici. Moj je muž tada bio doma.

To je bila srijeda, a sutradan, u četvrtak došao mu je jedan, isto iz oružništva, i govori: 'Ante, skinu tu kapu pa stavi zvijezdu! Stavljajući tu zvijezdu, plače. Izlazi vanka tako. Uopće nije znao što bi. Kako bi se ponašao.

Izišao je vanka tako, kad - za sat ili dva - dolazi meni jedan gospodar, donosi mi ključeve dućana i govori: 'Ovo Vam je muž poslao.' I njega su sad zatvorili. To je, dakle, bilo devetnaestoga.

Oproštaj pred zatvorom

Ja sam uzela ključe. Što ću sad? I onda sam išla od Heroda do Pilata, od jednoga do drugoga, tražiti gdje mi je muž, što je s njim, zašto su ga zatvorili. Iznad hotela 'Imperijal' - tamo je bila Udba.

Jer, u pismu mi je moj muž pisao da imam ić. Svude sam išla. De god je tamo pisalo. I svi su mi rekli: 'Gospođo Brešković, ništa se Vašemu mužu ne smije dogoditi. Budite bez brige! On je na suđenju.'

A još je bio u Gradu. Zatvorili su ih vis-a-vis dominikanaca. Ostao je tu tri dana. Odatle su neke preselili na Korčulu, a njega u gradski zatvor, u Karne. I tu je bio jedno tri dana.

Dvadeset i četvrtoga u jutro ja sam s djecom i s njegovom majkom bila ispred zatvora. On je meni (neki stražar, op. aut.) jedno po jedno dijete nosio u čeliju da ih otac poljubi. Jednoga pa drugoga pa trećega. Pa je sišao doli pa

ORSULA I DAKSA - POČETAK BLEIBURGA

Kronika i zapisci jednog dokumentarca

Piše: Stjepo Mijović Kočan 11

je poljubio i mene i majku. A ovaj jedan stražar, znate, od straha... možete misliti.

Kad, po podne on donosi meni pismo, taj stražar. (Sutradan po podne, op. aut.) U njemu piše kako su neke odveli noćas. To jest dan prije. Neke, te i te. A mi smo, navodno, zakasnili. Učini, draga ženo, sve što možeš još danas. Točno: još danas, jer sutra može već biti kasno.

A odgoji djecu da budu čestiti i pošteni ljudi. Nije napisao: osveti ih, nego odgoji ih da budu čestiti. Nije vrijeme za plač i jadikovanje, nego učini što možeš. A de god sam išla, svi su govorili - ništa mu se ne smije dogoditi.

Više za njega nismo čuli. Neki su govorili da su odvedeni na Korčulu. Neki na Daksu. Ali, jedan je čovjek svjedočio da su odvedeni na Daksu. I moj pokojni.

Jure s Maćom, koji je umro, pričao je da je moj pokojni rekao: 'Jure, spasi me ako možeš zbog moje troje djece', a on da mu je odgovorio: 'Ne mogu, na otoku smo.' To je rekao taj čovjek, koji je umro, ali znamo da je to tako bilo«, rekla je gospođa Katica Brešković.

Iskaz ovdje prenosim gotovo doslovice, a razumljivo je da je u sjećanju što-vane gospođe Katicke Brešković bio tada stanovit košmar i da je bila uzbuđena, dvostruko: prvi put je o tome javno govorila, a prvi put je i pred kamerom, pod reflektorima, oko nje sva tv-tehnička ekipa.

(Nastavlja se)

PODLISTAK

Gospoda Katica Brešković s djecom je išla u Karmen, preko jednoga je stražara dobivala pisma od muža Ante iz zatvora, od prvoga s uputama komu ići po intervenciju i pomoć do zadnjega koje je dobila kada je prethodne noći njezin muž već bio ubijen i u kojemu se još nada u moguću spas, ali i sluti najgore - na os novi noć prije odvedenih iz zatvora.

Ante Brešković daje preporuku o odgoju djece, to je jasna naznaka da je bio svjestan što ga čeka.

O spomenutom Juri će reći: »On je njih pričio, iz zatvora do Dakse. Bio je plaćen za to. Jadan.«

Nisam inzistirao na pitanju je li taj Jure ujedno i stražar koji je donosio pisma, a ni na njegovu prezimenu, premda nije više među živima: pošti-
vao sam stanoviti obzir Breškovićevih, a i drugih sugovornika, prema pomoćnicima u egzekuciji, pa i egzekutorima, očito bez njihove volje, ali i bez otpora, koji bi vjerojatno također rezultirao hitnom egzekucijom. Ostaje kvalifikacija »jadan« ili »jadni«.

Uostalom, i oni imaju djecu, unuke. Začivila me, u tom smislu, diskrecija i kršćansko opraštanje svih sugovornika. Svi oni znaju mnogo više nego su kazali, ne žele zlo vraćati zlom,

Presretanja na Stradunu

Gospoda Katica Brešković pripovijeda: »Svake večeri kad bih zatvorila butigu, dolazila bi dvojica. 'Uđi natrag u butigu.' Unakrsna pitanja. Svake večeri. I stalna presretanja na Stradunu. I jedne večeri tako kad su me opet 'natrag u butigu' pa po tko zna koji put unakrsna pitanja, pa 'sve si nam lagala', kažem ja njima:

'Znate što!? Ako vi mene ne pustite na miru, ja ću vama preparat cri-

jeva britvulinom na sred Straduna.' Nikad više nisu dolazili nit me ikad više išta pitali.«

»Kako to da se niste bojali tako im odbrusiti?«

»Znate što: nisam ja u sebi osjećala nikakav strah. Jer sam se osjećala ispravnom. Pa - kako ću se onda bojat? Ne znam što bih ja to njima učinila, ne znam. Imala sam snagu u sebi.«

Udba je često pozivala suprugu ubijenoga Ante Breškovića i preslušavala ju/ Zadržila me diskrecija i kršćansko opraštanje svih sugovornika prema pomoćnicima u ubijanju i izvršiteljima

koje bi se sručilo također na nevine nasljednike, Jurine i druge.

Ipak, spomenula je jedno prezime, ali osobe koja nije ni u kojem slučaju u vezi s Daksom. »To je Jure rekao Gugiću, da Gugić kaže meni.« Ivo Gugić je nakon rata bio u Dubrovniku župnik, poslije biskup u Kotoru, gdje ga je neki razbojnik, navodno u provalnoj krađi, ubio, nedavno.

Nakon egzekucije, obično je slijedila konfiskacija imovine smaknutog »narodnog neprijatelja«. Pitam gospođu Katicu Brešković o tome.

»Ma, sve su digli. Sve što su mogli.«

»Na primjer?«

»Posteljinu, hranu, lijekove. Sve. Zlata nismo imali. Moja je svekrva to sačuvala.«

»Je li, nakon svega, bilo još kakvih nevolja?«

»Stalno! Stalno! Stalno su me zvali, stalno saslušavali, stalno provocirali, djecu pogotovo.«

»Djecu? Kako?«

»Moja su djeca, Kike, Ivo i Marko,

svirali i pjevali kod isusovaca. Učili su glazbu. Neka vam majka dođe u školu.' Ja sam došla jednog dana. Jovo Krivokuća je bio razrednik. Zove vas direktor', kaže. (Sjećam se toga direktora, zvao se Ivanković, i meni je bio u gimnaziji direktor i profesora Krivokuća - predavao je njemački, u zamjeni i meni nešto, slovio je kao dobar profesor.)

I ja u direktora, pokucam! 'Zašto ste me zvali, gospodar', pitam.«

Ljudi su bježali

Napominjem da nikada, cijelo vrijeme socijalističkog društvenog uređenja u Dubrovniku, ni u jednoj školi, osobito u srednjoj, daci nisu svoje profesore oslovljavali »druže«, nego isključivo »gosparu«.

Inače se tako govorilo čak i »gosparu, sekretaru Partije«, komunističke naravno: tu je dubrovački duh ostao nestomljiv, valjda jedini u bivšoj Jugoslaviji! A, možda im je i godilo da su svi gospari, pa se to službeno prešućivalo!

Gospođa katica Brešković nastavlja: »Ma, znate, ne bi ja sad mogao s vama razgovarati, nego će bit najbolje da dodete neki drugi dan.' Valjda su mu naredili da me zove, jer mi djeca sviraju u crkvi, a i u gradskoj su glazbi već svirali, i u kazalištu.

Ne zna što bi mi rekao jer se još nije raspitao u Komitetu što će mi reći. Ja mu kažem - 'drugi dan vam neću moći doći jer imam puno posla. Ja radim, moram za moju djecu zaraditi'.

Onda me zvao i drugi put. A ja sam mu poručila da više ne mogu doći. 'Jesu li moja djeca nešto skrivila? Po-

Ubili ga kao Hrvata i katolika

Udbaši su na Stradunu presretali svoje žrtve i odvodili ih na ispitivanje

našaju li se pristojno?' 'O, dapače, oni su za primjer!' 'Pa, što me onda zavete?' 'Pa, oni sviraju u crkvi!' 'Pa? Oni vole glazbu, zaboga!«

Bilo je, naime, i očekivano da djeca »narodnih neprijatelja« sviraju u crkvi. Međutim, to ni zakonom niti ikakvim propisom nije bilo nedopušteno, ali je bilo - ipak označavano kao, u najmanju ruku, »antinarodno«. A većina je naroda - išla u crkvu!

Stoga su i direktor i Komitet - bili na mukama: »preodgojiti« i slično bilo je teško, a kazniti prekršitelje »socijalističkog ponašanja« još teže jer - nisu bili »organizirani«. Ipak, nalazilo se načina da im se zagorča život.

Gospođu Brešković su neprestano pozivali u Oznu i drugdje i saslušava-

li ju. Ona pripovijeda:

»Ljudi su tada bježali. Noću, barkama, u Italiju. Tamo pedesetih godina i ranije dosta ih je pobjeglo. Preko mora. I, oni meni - da to ja organiziram! A, kako ću ja organizirati? 'Ljudi moji, što vam pada na pamet!? Pa ja vam za to ništa ne znam.'«

'Vi nam lažete', kažu oni meni. A ja kažem: 'Ne znam što me pitate.' I kada sam im stotinu puta ponovila da ne znam što me pitaju, onda su mi rekli da se baš ne bi reklo da ne znam. Ma, ne znam! I poslije svega toga mučenja, pustili su me da idem kući.

Ali na Stradunu presretnu me dvojica. Pa - unakrsna pitanja. A sobom sam nosila kronicu i sliku djece. I ja im kažem: 'Molim vas, ja imam ovo troje djece. Oni su meni glavni, ja se nećim drugim ne bavim. Samo kako ću njih prehraniti i kako ću ih u školu izvesti.'«

Ali, druge večeri - opet oni mene: unakrsna pitanja.

Bježite, padre, spasite se!

Gospođa je Brešković bila uistinu iznimna i hrabra žena. Nakon što su joj ubili muža, oduzeli joj ključeve radnje u kojoj je radio, oduzeli sve iz stana (čak i lijekove!), ona s malodobne troje djece - nije znala kako preživjeti, kako ih prehraniti. I - zaputila se ravno u općinski ured.

»Ja govorim: molim vas, dajte mi ključeve. Ja moram živiti. Ja moram hraniti njih, djecu, meni su djeca ostala. 'A što biste vi, drugarice, kad biste znali tko vam je muža ubio?' 'Ništa', kažem ja. 'Oni će sami tražiti pištolj da sebe ubiju jer su svjesni da su smrknuli nevina čovjeka.'«

Gospođa se Brešković povezala s tvornicom »Peko« i sa slovenskim proizvođačima cipela dobila je mogućnost da radi u dućanu gdje je njezin pokojnik radio. Međutim, nije to

ORSULA I DAKSA -
POČETAK
BLEIBURGA

Kronika i zapisci
jednog dokumentarca

Piše: Stjepo Mijović Kočan 12

bilo baš besplatno, osim onoga »natrag u butigu«.

»Znate što su izmislili? Da sam ja u službi Udbe! I moja svekrva, jadna, kad bi išla na placu, kupovati, našao bi se glas da kaže - 'nemojte njoj prodati, nevjesta joj je u Udbi'. A s druge mi strane govore kako ja pomažem ljudima da bježe. Kako sam izdržala sve to? A, ne znam. Imala sam snage boriti se.«

Kako ta štovanja vrijedna žena - koja je poživjela do 1998. godinu nakon što je prikazan moj televizijski dokumentarni zapis o Daksi u kojemu je i sama rekla da ponešto od odje zapisanoga, koliko je vrijeme dopuštalo - gleda na optužnicu protiv svoga muža Antu Breškovića. Zašto su ga ubili?

»Kao Hrvata i katolika! Bio je u Križarskoj organizaciji s padre Pericom. I s njim je bio veliki prijatelj. Padre Perica je bio na listi. A moj Ante nije. (A kakva je to lista bila? Partizanska lista, kako treba smaknuti kada dođu!) Govori mu moj Ante: 'Padre, vi ste na listi. Bježite, padre, spasite se!«

'A, hoćeš li i ti bježati?' 'Kako ću ostaviti ženu i djecu? Ne mogu ja'. 'Onda ne idem ni ja! Tako su ostali, obojica«, kaže gospođa Brešković.

Da su bježali, najvjerojatnije bi doživjeli sudbinu brojnih drugih civila koji su se povlačili s domobranskom i ustaškom vojskom.

(Nastavlja se)

PODLISTAK

Gospoda Katica Brešković pripovijeda: »U četvrtak je moj Ante zatvoren. U petak pošla ja u sjemenište, padre Perici. (Kuća Breškovičevih u Dubrovniku je odmah do isusovačkog sjemeništa, blizu Gundulićeve poljane, u središtu Staroga grada, op. aut.) Ja govorim: 'Padre, zatvorili su Antu.' A on kaže: 'Idem ja jednu svetu misu za njega reći.' Rekao je svetu misu. Isti dan su zatvorili i njega, iz zatvora ih odveli na Daksu, skupa.

Na Daksi sam bila 1990. Jedanput i prvi put. Ranije Daksu nijesmo smjeli ni spomenuti. Strah nas je bilo. A znate li da i danas ima ljudi koji šapuću kad se govori o Daksi?! Pa, jesi li ti u Hrvatskoj, Bože mi oprost, što ne govoriš glasno?! Toliki strah!?

A, što sam Vam ono na početku rekla da me na kraju pitate?! E, jest, to je posebno. To sam htjela reći, da sam ja najopasnija majka u Dubrovniku, njima. To su mi oni rekli.

Jer oni su, partizani, mislili da ću ja pokleknuti, da neću moći troje djece odgojiti sama, da ću ih morati dati u dom. Ali kada sam ja nastavila živjeti kao da im je i otac živ, onda su mi rekli: 'Vi ste nama najopasniji!' A ne mogu mi ništa. E, nisu očekivali da ću ih ovako odgojiti. Da ću sve iznijeti na svojim plećima, sama.

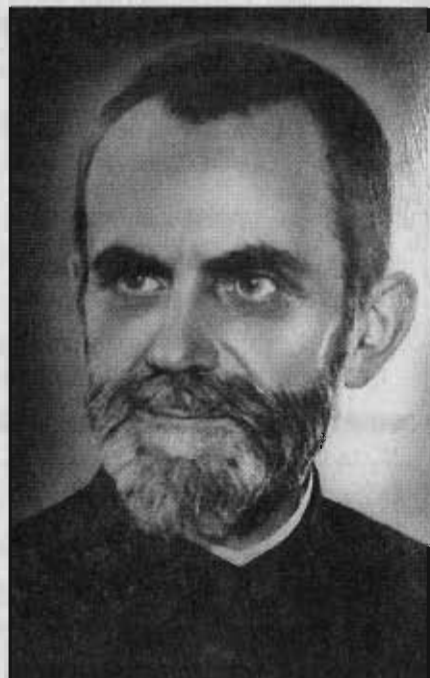
A znate što mi je rekao Richard? Richard, moj unuk. Ivo, moj najstariji, živi u Engleskoj. I sad, u ovome ratu, kad su napadali na Dubrovnik, Ivo je bio ranjen. Tu, iznad Grada. I odveli ga u Crveni križ.

I Richard se isto prijavio, za obranu Hrvatsku. I Ivo zove, roditelji mu, zovu mene, boju se; nemaju nego njega jednoga! Kažem mu ja: 'Ako ti je pradjed žrtva rata, djed žrtva rata, otac zamalo poginuo, pa budeš li još i ti.'

A on će ti meni: 'Baka, a što bi rekao djed s Dakse da ja sada napustim Hrvatsku?' 'Dušo, reko bi ti da slušaš roditelje.' Svejedno je otišo. Ali, vratio

Zlostavljali djecu »narodnog neprijatelja«

Kakav je bio život u Dubrovniku supruge i djece ubijenih nakon rata?/ »Strah nas je bilo. A znate li da i danas ima ljudi koji šapuću kad se govori o Daksi?«/» A kad mi je Tonči, unuk, sin Markov, ušao u dječji vrtić, onda su rekli: 'Ovo vam je ustaško dijete'«/»Poskrivečki, kad bismo putovali brodom, bacali smo cvijeće ili bukete«

Svećenik isusovac Petar Perica, jedan od ubijenih na Daksi – autor je pjesama »Zdravo Djevo« i »Do nebesa nek se ori«

se, živ i zdrav, hvala Bogu. I oženio se, ima svoju ženu, uređuju kuću, tu na Čibači...

A i ovo ću Vam rijet! Nije meni bilo teško zbog mene, nego zbog djece, što su mi djecu maltretirali. Strah, uvijek. I to što su me zvali neprestano – 'djeca

narodnog neprijatelja'. A kad mi je Tonči, unuk, sin Markov, ušao u dječji vrtić, onda su rekli: 'Ovo vam je ustaško dijete.' A ni čača mu se ne sjeća ustaša!

Ni cvijeće na grob

Ne, ni cvijeće na grob, kad nisam ni znala gdje mu je točno grob. Nismo ni smjeli, nikako, nikako! Nego jedanput, kad sam brodom išla u Split, ponijela sam buket cvijeća i kad smo iz Gruške luke isplovili pokraj Dakse, bacila sam buket u more. S broda. I to su u Južnoj Americi saznali...«, rekla je gospođa Katica Brešković.

»Na žalost, ja se ne sjećam svoga oca«, kaže Marko Brešković, »iako smo ga, prema priči moje majke, brata Ive i Lukrecije, išli posjetiti, mislim treći dan otkako je bio zatvoren. Bio je u zatvoru svega skupa nekih sedam-osam dana.

Ispočetak je sve to izgledalo vrlo, vrlo bezazleno, barem prema pismima koja su ostala, koja imamo u obitelji. Imali smo sreću, gospodin Skejić bio je jedan od stražara u zatvoru, a bio je naš kućni prijatelj. I prijatelj većine ljudi u zatvoru. Pa nam je donosio pisma. Tako smo ga uspjeli, eto, čak i posjetiti, u ćeliji. Toga se ja ne sjećam, ali brat i sestra se sjećaju.

U cijeloj toj tragediji imali smo sreću da je majka ostala zdrava. Zdrava duhom. A i tu sreću da smo stanovali točno do crkve jezuita.

Sav smo društveni život provodili kod isusovaca, i kroz vjeru dobili smo

Pamtim ga kad sanjam

Lukrecija Brešković pripovijeda: »Meni se čudno nešto dogodilo: ja se oca sjećam bez glave. Imala sam tada četiri godine. Bila sam mala pa kad me digao, valjda ga nisam htjela gledati od straha.

Pamtim ga kad sanjam. A sanjam ga do tud (do vrata, op. aut.) Čudno! Ta vizura iz zatvora jako mi se, jako usjekla u pamćenje. I taj zadnji dan kad smo mu spremili objed da bismo mu ga ponijeli u zatvor.«

snagu! Ogromnu jednu snagu da smo o svemu tome mogli normalno razmišljati, govoriti, naravno – samo među sobom. Da, da, tabu-tema, velika tabu-tema, sve u vezi s Daksom.

I ja sam tek devedesete prvi put kročio na taj otočić, kad smo ga organizirano posjetili. Inače smo, poskrivečki, kad bismo putovali brodom, bacali cvijeće ili bukete. Ja sam bio premalen kada se sve to dogodilo, ali sam preko starijih znao što je posrijedi.

Ti koji su obavili egzekuciju – to je jedan polusvijet dubrovački. Ali, nisu oni ti koji su napisali optužnice. A jedan je od njih imao toliko snage da se obratio. I uporno se htio približiti mojoj majci, u crkvi. U katedrali. Ali moja majka tada nije imala snage da ga prihvati. A kršćanski bi bilo da ima tu snagu, da s njime popriča. Mislim da joj je sada žao.

Kasnije se vrtila ta priča oko egzekutora, ima li ih još živih? Ja mislim da su tu negdje okolo. Kad smo se smjeli baviti Daksom i ostacima naših predaka, htjeli smo i kontaktirati s tim ljudima.

Ne da bismo im se osvećivali, da bismo mi njih zatvarali ili podizali optužnice, ne nego smo htjeli točno odrediti mjesto pogibije. Tamo je, naime, i drugih humaka.

Nije tamo strijeljana samo ta skupina u kojoj je bio i moj pokojni otac. Strijeljani su i drugi, talijanski i njemački vojnici. Prema priči svjetioničara i još nekih ljudi koji su tamo potajice odlazili odmah nakon egzekucije – bilo je dosta humaka.

Strijeljani pred zidom?

A gdje je 'naš humak'? Hjetli smo od njih to saznati, razgovarati s nekim od njih, ali zbilja intimno i ne javno. Međutim, nitko nam se nije htio odazvati.

Pa, pretpostavka je bila – da je to tamo gdje je najveći humak. Ipak, prema nekim indicijama – to je tu gdje smo podignuli spomenik. Ne, uvjeren sam da nismo pogriješili da je to – to mjesto. Zid je otraga, pogodno za pucaanje.

Da, to je simptomatično: i danas je odgođen odlazak na Daksu. (Razgovaramo 25. listopada 1997. na godišnjicu, kada se organizirano odlazi na komemorativni skup na otoku, op. aut.)

Jednako je tako bilo i onda. Oni su dvije noći vođeni tamo. Jedna skupina je vođena pa vraćena. To je istina jer to piše u očevu pismu majci. 'Odveli su noćas te i te ljude, te su vratili. Mislim da je stvar puno ozbiljnija.'

Doista, njegova pisma u početku kažu kako je to 'prolazna stvar', dok ljudi utvrde tko smo i što smo. Tada ga i posjećujemo. A u zadnjem pismu piše: 'Ovo je stvar mnogo ozbiljnija, odveli su te i te ljude, bojim se najgorog... Da, u tome je pismu i ta rečenica – koju Vam je mama spomenula – odgoji djecu da budu pošteni ljudi!

Znalo se, znalo se, ipak se znalo tko su i naredbodavci i tko su bili nepos-

ORSULA I DAKSA - POČETAK BLEIBURGA

Kronika i zapisi jednog dokumentarca

Piše: Stjepo Mijović Koča 13

redni izvršio, samo što tada nije postojao Haag. Nürnberg je postojao, ali ne i Haag«, rekao nam je Marko Brešković.

»Da, da! On je mislio da je greškom tamo dospio« – kaže Lukrecija Brešković, s kojom razgovaramo u njezinoj garderobi u Kazalištu »Komedija« u Zagrebu, čija je ona prvakinja, vrlo ugledna pjevačica i glumica.

»Pa, shvatio je valjda kad je vidio da odvođe ljude preko noći i da se oni ne vraćaju. Iz pisama je to očito. U zadnjem pismu je napisao 'ne zna se što donosi noć'. I onda ono 'odgoji djecu...'

Ne, ja nikako ne mogu shvatiti da su izabrali baš taj otočić za mjesto smaknuća. Osobito me se to tako dojmilo kad sam stupila prvi put na nj. Kako je prekrasan! I da bude mjesto smaknuća? To ni dan danas ne mogu shvatiti. Kako je to moguće?

U mome je sjećanju najjasnije ostalo ono doba kada smo krenuli u školu kad sam bila osnovka, tamo od četrdeset sedme, osme do pedeset i druge. Običaj je bio da u razredu učitelji pitaju djecu što su ti otac i majka.

Ja bih tada ustala i rekla: 'Moga su oca ubili partizani.' Izgovarala sam to s nekim silnim ponosom. Tada bi nas-tao muk. Neki su se plašili, nisu htjeli to komentirati. Nisu osobito neka djeca to htjela komentirati uopće. Bilo je jako strašljivo, što bi rekli u Dubrovniku, jer se radilo o Daksi.«

(Nastavlja se)

PODLISTAK

Lukrecija Brešković nastavlja opisivati život u Dubrovniku nakon rata i iznositi uspomene na oca Antu Breškovića koji je bio ubijen na Daksi: »Poslije, u gimnaziji, bilo je nešto blaže. Doduše, i tada su udbaši stajali pred crkvom, 25. desetoga, i bilježili tko ide u crkvu. toga dana, na dan smaknuća.

Otvoreno su stajali udbaši preko puta ulaska u Malu braću. Nitko to nije bio službeno zabranio, ali stajali su tamo i popisivali.

Prisluškivane u molitvi

Gospođa Deša pripovijeda o životu u internatu: »Bile smo stalno potištene, prepuštena jedna drugoj da tu patnju proživljavamo. Pa, kako konkretno? Na večer smo molile Boga, tako smo već bile naučene doma. Pomoliti se prije spavanja. Ali, odgajateljice se prišuljaju krevetu da ih mi ne čujemo i ne vidimo i – prisluškivale.

I onda bi mene čule, kako šapćem molitvu. Naglo bi raskrile krevet i vikale: 'Hoćeš li prestati već jednom? Sutra za kaznu...' Pa onda što sve moram napraviti koliko puta ispisati koju rečenicu!»

Kasnije, ljudi koji su sada, moglo bi se reći, važni u društvenom i političkom životu Hrvatske, znali su mi pričati i reći: 'Znaš, ja sam bio jedan od onih koji su pisali tko ide na misu' Govore: 'Znam da sam pogriješio, ali – sad mi je kasno'.

Mi smo za službenu vlast bili djeca 'narodnog neprijatelja'. A za druge ljude? Pa, ljudi su nam znali pričati na ulici, onda bi nas pogladili po glavi i rekli: 'Znaš, poznavao sam ti oca, bio je krasan čovjek.' Majka nas je učila, govori-

Udbaši popisivali pred crkvom

Na obljetnicu smaknuća na Daksi 25. listopada rodbina ubijenih koja je išla na misu u crkvu bila je popisivana/ Katica Regjo: Ja sam ocu nosila objed u zatvor. Treći dan kad sam došla, rekli su mi: »Nisu više tu, odvedeni su.«

la nam o ocu. Pokazivala slike. Stoga smo znali da je bio neobično vrijedan, pošten, veliki kršćanin, a nadasve veliki Hrvat.

Iako su nam sve konfiscirali, ipak je negdje ostalo nešto od knjiga koje je imao. Bila su to djela hrvatskih pisaca, povijesne knjige. A zapamtila sam da smo jako skrivali prvu početnicu Nezavisne Države...«, rekla je Lukrecija Brešković.

Gospođa Katica Regjo kći je strijeljnoga državnoga službenika Vida Regja. Pripovijeda kako je doživjela smrt svojega oca i život u Dubrovniku nakon toga.

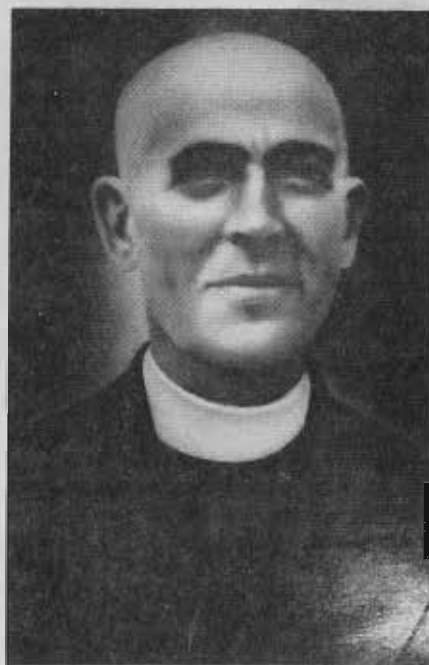
»Mama mi je rekla da je tata otišao u grad. Na Stradunu ga je zaustavio čovjek s kojim je radio i rekao mu da je uhapšen. Kolega s posla! Nisu ga odmah odveli u Karmen, nego najprije tamo gdje je danas Labirint-bar. Tamo su ostali samo jedan dan.

Kako se ne bih sjećala svega, imala sam deset godina, ja sam mu nosila objed u zatvor. Treći dan kad sam došla, rekli su mi: 'Nisu više tu, odvedeni su.' Ne, ne, ništa drugo, samo – 'nisu više tu, odvedeni su'!

Od moje susjede sam doznala. Dozvala me, kaže mi: 'Katica, izašla je lista koji su noćas ubijeni. Oglašeno je po Gradu. Tu piše da je i Tvoj pape ubijen.'

Našli humke na Daksi

Ništa nismo znali, ni zašto, ni tko, ni kako. Tek kasnije se počelo šuškat po gradu da su na Daksi strijeljani. Moja je mama imala veliku želju otići tamo, a nismo smjele, nismo znale kako.

Don Mato Dobud, jedan u nizu ubijenih svećenika na Daksi

Ipak, uspjeli smo, negdje nakon nekih devet mjeseci, s Babina Kuka, na kojemu tada nije bilo ništa, nikakvih hotela, ni građevina uopće, samo makija, tamo su nas odvezli njezini prijatelji koji su imali barku.

Zamolila ih je da nas prevezu na Daksu da mi to vidimo, je li istina što se govori. Jer na onome plakatu nije pisalo ništa o mjestu smaknuća. Mamina prijateljica i njezin mladić su nas prevezli, ne tamo gdje je svjetionik, nego

na južnu stranu otočića. (A tamo je samostan i mjesto tog smaknuća, op. au.)

To je prekoputa Babina Kuka i mi smo se uspele preko stijena, tu nema pristaništa. Sjećam se – tamo su bile rake. Humci su bili i mi smo počele rukama otkapati te još zapravo svježe hamke. Stale smo čeprkati ne bismo li što otkrile.

U tome momentu iza nas se nenadano stvorila jedna gospođa. Bila je to svjetioničareva žena. Rekla nam je: 'Molim vas, nemojte ništa dirati! Nama je...nama su zaprijetili ako se u to bude dralo – mi ćemo glavom odgovarati za to.'

Molila nas je da prestanemo i da smjesta odemo. Mi smo prestale i vratile se. Ali dobro se sjećam: mama i ja smo vidjele humke.

Teško sam sve to doživljavala u djetinjstvu. Jako me to pogodilo. Ni u školi negdje nije bilo za mene mjesta, svugdje zatvorena vrata. Pa, kako? Evo: mojoj su mami digli i kaput. Ne znam je li Vam poznato, nakon što su papu ubili, sve su nam konfiscirali, sve.

U školi su djeci – jer tada je bila oskudica svega poslije rata – dijelili robu Crvenog križa. Komu je bilo potrebno. Ni ja nisam imala što toplu odjenuti. Kolegica koja je sjedila sa mnom u klupci, kaže mi: 'Javi se, da i ti dobiješ.'

Ja sam se javila, ali gospođa koja je dijelila robu, kad sam joj i ja prišla i rekla joj kako se zovem, kazala je: 'A, ne! Ti nemaš pravo! Ti si kćerka narodnog neprijatelja'. Da, tako pred cijelim razredom! Bilo je to u prvom niže gimnazije. Ja sam se vratila i sjela. Možete misliti kako mi je bilo.

Nisam više nikada ništa nikoga pitala, niti ikada išta od ikoga tražila, jer sam znala. Znala sam da su mi sva vrata zatvorena, svugdje. I – što manje govoriti o tome. I da što manje ljudi zna da sam ja dijete 'narodnog neprija-

telja'. Da, strah je ostao. Ipak, sada osjećam da se slobodno može reći što smo proživjeli. I premda smo prošli uistinu vrlo teške godine, moja mama je uvijek govorila – a jako je kršćanski, katolički orijentirana – da valja praštati. I tako je i mene usmjeravala.

Ni ja svoje dijete nikada nisam opterećivala time.

Kada je za to došlo vrijeme – dala sam mu do znanja, ali ne da raste u tome i s tim. Ili da odrasta u nekoj mržnji. To sam jako izbjegavala«, rekla nam je Katica Regjo.

»Ja sam kćerka pokojnoga Balda Pokovića, odvjetnika iz Dubrovnika«, predstavila se gospođa Deša i nastavlja:

Zlostavljane u internatu

»Kad je otac bio strijeljan, ja sam imala četiri godine, kao i moja sestra blizanka. Brat je imao deset godina. Ja se ne sjećam, ali pričaju da je automatski nastala konfiskacija cjelokupne imovine. Kroz kuću su dolazili, prolazili – toga se sjećam. Udba i tako...

Ispred kuće je bio kamion. U nj se sve krcalo. Sve iz kuće, što god se moglo odnijeti. I dječju robicu, tako da nas majka nije imala u što odjenuti. Morala je prešivati, prekrajati nekakve vestice da bi nas u to obukla. Odnosilo se dani-ma. I tako je kuća ostala posve prazna.

Majka je ostala sama. Nikada prije nije radila, bila je odgajana da služi muži i djeci, da ih odgaja, a sada se zatekla u posve novim okolnostima. Dok je djed još bio živ, sve je još kako tako funkcioniralo, naša obitelj.

Ali, kad je djed umro, njoj su sve nade pokopane s njim te je ubrzo za njim i ona umrla. I mi – nas troje djece – ostali smo sami. Trebalo nas je nekako zbrinuti.

Zbrinulo nas se tako da su mene i moju sestru blizanku – a tada smo ima-

ORSULA I DAKSA - POČETAK BLEIBURGA

Kronika i zapisci
jednog dokumentarca

Piše: Stjepo Mijović Kočan 14

le već sedam godina – poslalo u internat u Kaštel Lukšić kod Splita. Tamo je bila i osnovna škola, koju smo tu i završile.

S nama su tamo otišli i dokumenti iz dubrovačke općine u kojima je pisalo da nam je otac ubijen od narodnooslobodilačke vojske kao ustaša. Takvi su nas papiri popratili.

U novoj sredini – kao da je sve bilo protiv nas. Pogrdne riječi, ruganje za nama. Tko se rugao? I djeca i odgajateljice! Posebna pažnja nad nama. Gdje se krećemo? Idemo li u crkvu? Molimo li Boga? I za sitnice smo velike kazne primale.

Bilo je strašno, strašno! A ni osam godina još nisam imala! O da, i batine! I batine sam dobivala i prijetnje, još i strašnije od batina: 'Nikada nećeš izići iz ovoga internata.' Ipak smo izišle, ali – u drugi internat, nakon što smo tu završile osnovnu školu. Na Brač, tamo smo završile osmogodišnju.

Brat nam je ostao u Dubrovniku, s nonom. Nakon što je završio srednju školu, otišao je u Zagreb na studije. I on je na svoj način također prošao kalvariju. Stalno je bio pod prismotrom. Za svaki je državni blagdan bio saslušan, zatvaran.

Nije mogao dobiti putovnicu. Imao je već trideset i tri godine kada je dobio dopuštenje da ode do Italije. Jedva je ishodio putovnicu«, rekla nam je gospođa Deša pripovijedajući svoj život nakon ubojstva oca Balda Pokovića.

(Nastavlja se)

Dakse od Urala do Portugala

Gospodin Lukša Peko je sin ubijeno-ga na Daksi novinara i ravnatelja radija Ive Peke. Za razliku od dosada intervjuiranih, Lukša Peko za sebe kaže: »Kao dijete nikada nisam imao problema. U školi? Ne!« Ipak će reći rečenicu paradigmatičnu za sve:

»Daksa te prati cijeli život! Od najranije dobi. Iako sam ja kao trogodišnje dijete sve to proživio neusporedivo lakše nego da sam bio odrasliji. Malo toga se sjećam. Najviše, rekao bih, pamtim tadašnju atmosferu koja je bila vrlo tužna. I najjedanput ti nestaje – otac.

Iako su sjećanja blijeda, pamtim jedan detalj. Majka me vodila ispred zatvora. To je bilo u današnjem 'Labirintu'. Nikada neću zaboraviti okruglu špijunku na tim vratima. U zatvoru se otvori to i onda te pogleda vojnik. Pita – što vi hoćete?

Ne znam što mu je majka govorila, a vjerojatno je pitala što je s tatom, da bismo ga htjeli vidjeti, a mene je, mislim, vodila, ne bi li se možda smilovali – tako malo dijete! Međutim – zatvorilo se to! Nakon nekog vremena ponovno se otvorilo, a vojnik je viknuo – 'hajde!' Potjerao nas je!

Kad je uspostavljena samostalna Republika Hrvatska, dogovorili smo se da bi bilo dobro pozabaviti se malo Daksom. Potražili smo dokumentaciju u Arhivu. Ja sam tada prvi put vidio o čemu se tu radi.

Sve je sročeno polupismeno, lošim rječnikom. Međutim, nedvosmisleno piše da su ti i ti ubijeni kao ustaše, među njima i moj otac, da su neki drugi ubijeni kao četnici, neki kao fašisti, i – ne znam – neki još kao gestapovci (riječ je o rukopisnoj evidenciji smaknutih, također snimljenih). Radi se o notornom falsifikatu.

Raspitao sam se. Razgovarao sam s nekim ljudima. Je li moj otac bio ustaša? Rekli su mi posve određeno – nije!

Lukša Peko: Svi su ti ljudi smaknuti bez ikakve presude. Nisu uhvaćeni u ratu. Ostali su ovdje, u Dubrovniku, smatrajući da nisu krivi, da nisu i da ne mogu biti krivi ni za što. Da ni za što ne mogu ni odgovarati/ Biskup Želimir Puljić: Daksa je samo jedan simbol ili jedan mali isječak mnogih Daksa u Europi koja je u ovome stoljeću zalivena krvlju mučenika

Međutim, to mi sada uopće nije bitno – ustaša, neustaša. Problem je u tome što su svi ti ljudi smaknuti bez ikakve presude.

Bili su Hrvati

Nisu uhvaćeni u ratu. Ostali su ovdje, u Dubrovniku, smatrajući da nisu krivi, da nisu i da ne mogu biti krivi ni za što. Da ni za što ne mogu ni odgovarati. I, dapače, prema mojim saznanjima, čak su od partizanskoga Narodnog odbora dobili garancije: Vama se neće ništa dogoditi! Vi ni za što niste krivi. Međutim – došle su horde! Nastalo je ubijanje!

Slušajte, nisu bili ustaše, bili su Hrvati. Ne možete reći da su svi Hrvati ustaše, kakva bi to bila budalaština.

Zabranjene mise

I g. Lukšu Peku sam pitao o misama u franjevacu na dan pogibije.

»Sjećam se, da! Svake je godine dvadeset i petoga desetoga bila u franjevaca misa. Taj dan – ja nisam išao u školu. Vjerojatno ni drugi. Svi bismo se okupili tu, na misi. To je trajalo nekoliko godina, a onda je bilo zabranjeno.

Dakle, prestalo je i to. I takvo sjećanje. Ne nama, franjevcima su zabranili. A mi smo – morali ići u školu!« (Mise su, mislim, kasnije održavane na večer, op. aut.)

Ali, za one koji su to napravili – svi su Hrvati ustaše. Čak i oni Hrvati koji su sve to neposredno izveli – i oni su ustaše! Tako je to: opća, paušalna namjerna kvalifikacija«, rekao nam je g. Lukša Peko.

(Konačno i sam Tito je, makar »predvodnik narodnooslobodilačke borbe« – ustaša. Vidi knjigu Anđelka Vuletića »Strijeljanje ustaše Broza«, op. aut.)

»Ja sam u povlačenju otišao iz Dubrovnika 1944. godine, a vratio sam se u Dubrovnik 1952. godine«, kaže gosp. Crnjak, sin dubrovačkoga trgovca kruhom i tjesteninom Balde Crnjaka, također smaknutog na Daksi.

Iz sinove priče dojam je da je najveći i jedini grijeh njegova oca što je bio istaknuti član Hrvatske seljačke stranke, Hrvat u duši i srcu, što nije osobito tugovao, kao ni većina Hrvata, kada je u Marseille ubijen kralj Aleksandar, što se dakle javno izražavao Hrvatom.

Zatvarali su ga i Talijani, prethodno, bio je i on u križarskoj organizaciji, ali ne će biti nevažno ni što je bio imučan: sve su proizvodne i prodajne prostore i sve u njima, kao i sve u kući, naravno – poslije očeva smaknuća nositelji nove vlasti konfiscirali, kao i svim kapitalistima.

Njegova je priča u tome dijelu slična svima ostalima, međutim pitam ga kako se proveo u bijegu koji je – ipak preživio?

»Na dan dolaska partizana u Dubrovnik, 18. listopada, ja izlazim iz Dubrovnika, prema zapadu, sa sedam teških ranjenika na kamionu. Odvozim

Dubrovnik: Stradun i u dubini franjevačka crkva Male braće

ih do Slanoga. Napuštam Dubrovnik, iako su mi predlagali da ostanem. Znao sam kako bi bilo i što bi se dogodilo. (Iskustvo sa zatvaranjima i šikaniranjima njegova oca za vrijeme kraljevskojugoslavenskoga režima ili talijanske okupacije – bilo je od znatna utjecaja: »odgojen sam u takvome duhu«.)

Ispripovijedao je svoju kalvariju, a uporišne su točke njegove pripovijesti: da je bio sudionik jednoga od hrvatskih masovnih križnih putova do Klagenfurta i od Klagenfurta u Austriji, da je u povratku dospio do Drvara u Bosni

i da je poslije bio zapravo građanin drugoga reda, stalno praćen i posebno motren.

»Pokušavali su me nagovoriti da radim za njih (Udbu, op. ur.). Nikada to sebi ne bih dopustio, da pljunem na svoga mrtvog oca! I na sebe i na čitavu svoju obitelj. Nas je četvero. Otac je na Daksi. Majka je također već u grobu, a za života je bila proganjana. Godinu je dana bila u zatvoru u Požegi. Ja sam u zatvoru proveo ukupno šest godina. Brat četiri. Jedan od mojih dundova nestao je četrdeset i pete u Sloveniji – rekao nam je gosp. Crnjak.

Križ znak pobjede

Htio sam svakako čuti i dubrovačkoga biskupa, preuzvišenoga Želimira Puljića. Primio je preuzvišeni biskup televizijsku ekipu radosno, u svojoj dubrovačkoj rezidenciji. Njegovim sam riječima i završio svoj dokumentarni zapis o žrtvama na Orsuli i na Daksi, ali i o svima drugima.

»Daksa je samo jedan simbol ili jedan mali isječak mnogih Daksa, od Urala do Portugala, u Europi koja je u ovome stoljeću, mirne duše možemo reći, zalivena krvlju mučenika.

U srazu crvene zvijezde i kukastoga križa, u tome sudaru tih dviju ideologija, možemo reći da je ovo naše stoljeće – stoljeće krvi. I kad se nađemo nad grobovima, kad se nađemo nad mučenicima, onda ne možemo ne razmišljati o stravičnim posljedicama ratova u ime tih ideologija. Zato se nadam da će stoljeće koje je pred nama u tome pogledu biti bolje.«

»Smrt nije kraj« – komentira dubrovački biskup činjenicu što su na Daksi djeca poginulih podignuli spomenik svim žrtvama, bez obzira na njihovu zemaljsku raznorodnost u vjeri i nacionalnosti. Ali – jasno – samo nad kršćanima je križ.

»Kršćanstvo vjeruje u život nakon

ORSULA I DAKSA - POČETAK BLEIBURGA

Kronika i zapisci jednog dokumentarca

Piše: Stjepo Mijović Kočan 15

smrti. Smrću ne završava sve. A križ je za nas znak pobjede, ne poraza. Bog, svemogućí stvoritelj, na križu vapi za pomoć. To nás zaista uvijek iznova iznenađuje i postavlja nam mnoštvo pitanja.

Ali isto je tako činjenica da je nemoični Božji Sin na križu pobijedio. Pobijedio je upravo onom rečenicom koju izgovara prije same smrti: 'Oče, oprostí im jer ne znaju što čine.' U tome je snaga kršćanstva. Tu je snaga Isusova nauka. Tu je zapravo i snaga Dakse: kršćanstvo prašta. I zato govorimo o pobjedi kršćanstva. O pobjedi križa. I tako bi trebalo gledati sve žrtve na cijelome prostoru Lijepe naše i izvan nje. Žrtve su žrtve, dostojne poštovanja«, rekao je biskup Želimir Puljić.

I tu bi priča o snimanju dokumentarnoga zapisa o Orsuli i Daksi kao početku Bleiburga mogla biti završena. Ali, gdje je završen Bleiburg?

Stjecajem okolnosti – kako već u više navrata i napominjem jer me to muči i ne da mi mira – snimljena je i priča o svršetku Bleiburga, ali – ona je u bunkeru Hrvatske radiotelevizije, evo – već osmu godinu.

Moralna mi je, ljudska, a i kršćanska dužnost to ne prešutjeti jer »žrtve su žrtve, dostojne poštovanja«, a samo jedna od masovnih grobnica na Kozari, prema svemu sudeći ne i jedina – krije kosti, dakle (pisalo je u sarajevskom *Oslobodenju*) tri tisuće i dvije stotine nevinih hrvatskih žrtava.

(Svršetak)